1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Önemi

Temel bir gıda maddesi olan beyaz şeker, dünyada ağırlıklı olarak şeker pancarı ve şeker kamışından üretilmektedir. İklim ve toprak şartlarının uygunluğu nedeniyle Türkiye'de üretilen beyaz şekerin tamamı, şeker pancarından elde edilmektedir. Şeker, insanların beslenme alışkanlıkları içerisinde tatlıya ayrı bir yer ayırmaları nedeniyle tarih boyunca önemli bir gıda maddesi olmuştur. Şekerin üretim tarihi çok eskilere gitmektedir.

Türkiye'de Cumhuriyet döneminde ilk kurulan yerli endüstri kollarından biri şeker sanayidir. Bu sanayinin hammaddesi olan şeker pancarı çok yönlü etkisiyle ülkenin tarımsal kalkınmasına ve milli ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır. Bu bakımdan devlet çok geniş bir gelir kaynağı teşkil eden şeker pancarı tarımını çeşitli teşvik edici tedbirlerle geliştirmeye daima özen göstermiştir **(Kızılaslan; Gürler, 2000).**

Şeker sanayi hemen her ülkede hem şeker hammaddeleri tarımının gelişmesinde hem de sanayileşmeye geçişte arada bulunan tarım sanayidir. Cumhuriyet öncesi döneme kadar gerilere gitmekle beraber esas kuruluşu Cumhuriyetin ilk 15 yılında olmuştur. 1926 yılında açılan Uşak ve Alpullu Fabrikalarını takiben 1933 yılında Eskişehir ve 1934 yılında Turhal Fabrikaları faaliyete geçmiştir. 1935'de ise, Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi (TŞFAŞ) kurulmuştur **(Er, 2001).**

Türkiye'de halen 27 adedi (2'si bağlı ortaklık) devlet, 3'ü pancar üreticilerinin sahibi olduğu kooperatif fabrikaları olmak üzere 30 adet şeker fabrikası vardır **(Özfatura, 2004).**

Şeker pancarı tarımı, kırsal kesimde gerek tarım hayatının ve gerekse sosyo-kültürel kalkınmanın vazgeçilmez uğraşılarından biri olmuştur. Anadolu'nun hemen hemen tamamına yayılarak kurulan şeker fabrikalarının ana amacı yalnız ülkenin şeker ihtiyacını karşılamak olmamış, aynı zamanda tarımı ve dolayısıyla çiftçiyi kalkındırmak olmuştur **(Anonim,2003 a).**

Şeker, dünyada önceleri sadece şeker kamışından üretilirken savaşlar sonrasında çekilen açlık ve yoksulluların ardından Avrupa'da yeni bir hammaddenin ortaya çıkmasıyla, şeker pancarından da üretilir olmuştur. Günümüzde iki farklı hammaddeden elde edilebilmesi dolayısıyla iki farklı maliyet yapısı bulunan birbirine rakip ancak kamıştan elde edilenin diğerine nazaran daha ucuza mal olduğu iki ayrı şekerden söz etmek mümkündür. Kamış şekerinin, pancar şekerinden daha ucuz olması nedeniyle pancardan şeker üreten ülkelerin ulusal politikalarında korumacılık önemli bir yer tutmaktadır **(Kıymaz, 2002).**

Yıllık üretim ve tüketimi 100 milyon ton'un üzerinde olan şekerin, dünyada yaklaşık olarak %24,10'u şeker pancarından %75,90'ı da şeker kamışından üretilmektedir. Türkiye'de ise şeker, tamamen şeker pancarından elde edilmektedir. Zaman zaman Türkiye'de de şeker kamışından şeker elde edilmesi fikri gündeme gelmesine rağmen kamışın şeker oranının (%8), pancara (%16) göre düşük olması gibi sebeplerden dolayı rağbet görmemiştir.

Dünyada en büyük şeker üreticisi olan ülke Hindistan iken bunu Çin ve Amerika takip etmektedir. Kişi başına tüketim olarak incelendiğinde 2003 yılında Singapur'un 75,1 kg ile başta olduğu, bunu 62,9 kg ile İsviçre; 60,4 kg ile Küba'nın izledikleri, AB'nin 37,2 kg ve Mısır'ın 35,7 kg kişi başına tüketimlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'nin ise 24,3 kg civarında ortalama tüketimi bulunmaktadır. Türkiye pancar şekeri üreticisi ülkeler arasında şeker üretimi bakımından etkin bir konuma sahiptir. 2003-2004 yılı verilerine göre Türkiye şeker üretiminde % 5,32 pay ile ABD, Fransa, Almanya ve Rusya'dan sonra 5. sırada yer almaktadır **(Anonim, 2006 a).**

Çalışmanın ana konusunu oluşturan şeker pancarı üretiminin, Tokat'ta ve araştırma bölgesinde yaygın olarak yetiştirilmesi çalışmanın önemini artıran bir neden olarak söylenebilir.

1.2. Çalışmanın Amacı

Tokat İli, Turhal İlçesi'nde şeker pancarı üretimi yapan işletmeleri konu alan çalışmanın amaçları şu şekilde sıralanabilir;

- Bölgede şeker pancarı yetiştiren tarım işletmelerinin sosyo-ekonomik yapılarının ortaya konulması,
- Şeker pancarı üreten işletmelerin bir bütün olarak yıllık faaliyet sonuçlarının belirlenmesi (brüt hasıla, işletme masrafları, gerçek masraflar, net hasıla, net çiftlik geliri gibi)
- Şeker pancarının üretimi için gerçekleştirilen sabit ve değişken masrafları tespit ederek şeker pancarında maliyet analizinin yapılması.

1.3. Çalışmanın Kapsamı

Çalışmanın ana hatlarını şu şekilde sıralanabilir.

Birinci bölümde, sırası ile konunun önemi, amacı ve kapsamının yer aldığı giriş kısmı, ikinci bölümde araştırma konusu ile ilgili geçmiş dönemlerde yapılmış çalışmaların özetlendiği konu ile ilgili çalışmalar kısmı, üçüncü bölümde araştırmada kullanılan materyal ve yöntemin anlatıldığı materyal ve yöntem kısmı kullanılmıştır.

Dördüncü bölümde, araştırma yöresiyle ilgili coğrafya, iklim, toprak özellikleri ve araştırma bölgesinin tarımsal yapısı ve üretim özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Beşinci bölümde, Türkiye'de şeker pancarının üretim, verim miktarlarından ve Türkiye ekonomisine katkılarından bahsedilmiştir.

Altıncı bölümde ise, araştırma bulgularına yer verilmiştir. Öncelikle araştırma bölgesinde yer alan işletmelerin nüfus, eğitim, işgücü durumu, arazi varlığı ve kullanım durumu, sermaye varlığı ve bileşimi değerlendirilmiştir. İşletmelerde yıllık faaliyet sonuçlarına ilişkin analizler yapılmış ve işletmelerin genelin bu bulgular yorumlanmıştır.

Yedinci bölümde, ulaşılan kaynaklar doğrultusunda Tokat İlindeki mevcut tarımsal yapı yıllar itibariyle karşılaştırılmıştır. Bu doğrultuda Tokat İlindeki tarımsal yapının yıllar itibariyle benzer ve farklı yönleri oransal olarak ortaya konulmuştur. Son bölümde ise, araştırmanın genel bir değerlendirmesi yapılarak konuya ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

2. LİTERATÜR ÖZETLERİ

Esengün, (1990) Tokat ilinde meyve yetiştiriciliği yapan tarım işletmelerinin ele alındığı bu araştırmada işletmelerin yapısal özellikleri belirlenmiş, işletme sonuçlar saptanarak bu sonuçları etkileyen faktörler ekonometrik bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Akay, (1996) Tokat İli Niksar Ovası Bölgesi'nde yapılan bu çalışmada işletmelerin yapısal özellikleri belirlenmiş, işletme sonuçları ortaya konulmuş ve araştırma bölgesi koşullarına uygun optimum üretim planları tespit edilmiştir.

Kızılaslan, Gürler (2000) Tarıma dayalı ve tarıma bağlı sanayi işletmeleri üzerine hazırlanan bu kitapta, tarıma dayalı sanayi ve tarıma bağlı sanayi işletmeleri incelenerek işletme yönetimi ve yönetim süreci hakkında bilgi verilmiştir.

Bülbül, (1979) Bafra ilçesinde yaptığı çalışmasında tütün işletmelerinin ekonomik yapılarını inceleyerek yıllık faaliyet sonuçlarına ulaşmış, kredi ve öz sermaye kullanımı, toplam aile gelirinin harcama yerlerini mutlak ve oransal olarak belirleyerek, yatırım ve cari harcamaların gelir üzerindeki etkilerini araştırmıştır.

Göktolga (2000) Tokat ili Erbaa ilçesinde şeker pancarı yetiştiren işletmelerin ekonomik analizine yer verilen bu çalışmada ayrıca şeker pancarı üretimini etkileyen faktörlerin fonksiyonel analizi yapılmıştır.

Esengün, Akay (1998) Tokat İli Artova bölgesi tarım işletmelerinde yapılan bu çalışmada işletmelerin yapısal özellikleri ortaya konulmuş ve işletmelerin faaliyet sonuçları belirlenmiştir.

Çiçek, Akçay, Sayılı (1999) Araştırma Tokat İli Erbaa Ovası'ndaki tarım işletmelerini kapsamaktadır. Bölgede sebze yoğun olarak sebze tarımı yapan işletmelerin verileri kullanılmıştır. Üretim deseni içerisinde en fazla orana sahip önemli sebzelerin (domates, biber, patlıcan, karpuz, fasulye) karlılık durumu incelenmiştir.

Akçay, Akay (1999) Tokat İli Erbaa Ovası'ndaki tarım işletmelerini konu alan çalışmada işletmelerin yapısal özellikleri belirlenmiş, üretim dönemi faaliyet sonuçları ortaya konulmuştur.

Uzunöz (2002) Çalışma gelişmişlik açısından farklı iki yöre Tokat İli Kazova ve Artova bölgelerindeki tarım işletmelerini kapsamaktadır. Araştırmada her iki bölgedeki toplumsal ve tarımsal yapının üretim sistemleri ve tarımsal gelire etkileri incelemiş ve bölgeler arasında karşılaştırmalar yapılmıştır.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

3.1. Materyal

Bu çalışmanın ana materyalini Tokat ili, Turhal ilçesindeki şeker pancarı üretimi yapan işletmelerden elde edilen veriler oluşturmaktadır. Bu verilerden anket yoluyla sağlanan bilgiler araştırmada analiz edilecek materyali oluşturmuştur. Verilerin elde edildiği işletmelerin ve köylerin belirlenmesinde ise Turhal Şeker Fabrikası ve Bölge Pancar Şefliklerinden yardım alınmıştır. Anket formlarının hazırlanmasında Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü'nde daha önceden konu ile ilgili hazırlanmış olan anket formlarından faydalanılmış ve amaca uygun şekilde gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Araştırmanın yazım ve yorum aşamasında istatistiki verilerden ve daha önce değişik yörelerde yapılmış araştırma ve inceleme sonuçlarından faydalanılmıştır.

3.2. Yöntem

3.2.1. Örnekleme Aşamasında Uygulanan Yöntem

Araştırma bölgesinde 2003-2004 üretim döneminde şeker pancarı yetiştiren köylerin isimleri ve toplam şeker pancarı ekim alanları Turhal Şeker Fabrikası ve araştırmaya konu olan İlçe Pancar Bölge Şefliği'nden alınmış ve Turhal'da şeker pancarı yetiştiren 37 köy olduğu tespit edilmiştir.

Bu köylerden kaç tanesinin örneğe alınacağı gayeli olarak belirlenmiştir. Populasyonu oluşturan toplam köy sayısının % 25'i ile çalışılması yeterli bulunmuş, 9 köy ile anket yapılmasına karar verilmiştir (Arzupınarı, Çaylı, Çivril, Hamide, Kamalı, Kayacık, Kayaören, Kuşoturağı, Şatroba). Bu 9 köyü belirlerken; yöreyi doğal koşullar, tarımsal üretim deseni, tarım tekniği ve işletme yapısı gibi özellikler bakımından temsil edebilecek köyler ele alınmıştır. Örneğe alınan köylerin belirlenmesinde, bu bölgeyi iyi tanıyan İlçe Pancar Bölge Şefliği'nde çalışan mühendislerin görüşlerinden yararlanılmıştır.

3.2.2. Örneğe Giren İşletmelerin Seçiminde Uygulanan Yöntem

Örneğe alınan köylerde şeker pancarı üreten işletme sayıları ve bu işletmelerin üretim yaptıkları toplam arazi miktarları Turhal Şeker Pancarı Bölge Şefliği kayıtlarından yararlanılarak elde edilmiştir. Böylece örnekleme çerçevesi oluşturulmuştur. Örnekleme çerçevesinde yer alan işletmelerin arazi varlıkları dikkate alınarak varyasyon katsayısı (CV) hesaplanmıştır. Varyasyon katsayısı % 83 bulunmuştur. Varyasyon katsayısı bir populasyon veya örneğe ait birimlerin, değerlerin homojen veya heterojen olup olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Varyasyon katsayısı %75'den yüksek olduğu için tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır **(Çiçek ve Erkan, 1996).**

Buna göre %90 güven aralığı ve ortalamadan %5 sapma (t tablo değeri=1,65) ile yapılması gereken anket sayısı belirlenmiştir. Örneklemede Neyman Yöntemi kullanılmış ve örnek hacmi şu formülle hesaplanmıştır.

$$n = \frac{\sum (Nh \,.\, Sh)^2}{N^2D^2 + \sum Nh(Sh)^2} \qquad D = \frac{x \,.\, 0{,}05}{t}$$

Formülde;

n= örnek hacmini,

Nh= h'ıncı tabakaya ait örnekleme çerçevesindeki işletme sayısını,

Sh= h'ıncı tabakadaki verilerin standart sapmasını,

N= örnekleme çerçevesindeki toplam işletme sayısını,

x= verilerin aritmetik ortalamasını,

t= güven aralığı için tablo değerini,

D= ortalamadan %5 oranında sapmayı (d/t) ifade etmektedir.

Belirlenen örnek hacimlerinin tabakalara dağıtılmasında aşağıdaki formül kullanılmıştır.

$$n_i = \frac{Nh \,.\, Sh \,.\, n}{\sum .\, Nh \,.\, Sh}$$

Buna göre belirlenen örnek sayısı çizelge 3.1'de verilmiştir.

Çizelge 3.1. Populasyonu Oluşturan İşletmelerin Tabakalandırma Bilgileri ve Örnek Hacminin Tabakalara Dağılımı

Tabaka No	Tabaka Sınırı (da)	Tabaka Ortalaması (da)	Örnek Ortalaması (da)	Tabakadaki İşlt. Sayısı (Nh)	Standart Sapma (Sh)	(Nh.Sh)	(Nh.Sh^2)	n
1	1-20	10,5	12,96	508	5,40	2741,17	14791,34	32
2	21-50	35,5	34,15	306	8,82	2698,61	23799,08	31
3	51-+	100,5	80,15	96	21,33	2047,68	43677,01	24
Toplam	-----	------	------	910	------	7487,46	82267,43	87

Çizelgeden de anlaşılacağı gibi Turhal yöresinde 87 adet işletme ile çalışılması uygun bulunmuştur. Yapılacak toplam anket sayısı ve her bir tabakadaki anket sayıları belirlendikten sonra, anketler bu tabakalardaki köyler arasında dağıtılmıştır.

3.2.3. Anket Aşamasında Uygulanan Yöntem

Tarım işletmeciliği alanındaki araştırmalarda materyalin toplanması aşamasında, muhasebe kayıtlarından yararlanma, direkt mülakat yöntemi gibi çeşitli yöntemlerden yararlanılmaktadır. Ancak bu yöntemlerden hangisinin kullanılacağı araştırmacının içinde bulunduğu şartlara bağlıdır. Araştırmacının zamanı ve maddi imkanları, bu kaynakların etkin kullanımını ve elde edeceği bilgilerde aranacak hassasiyet derecesi gibi unsurlar, kullanılacak yöntemlerden herhangi birinin tercih edilmesini gerektirmektedir (**Esengün, 1990**).

Araştırma bölgesindeki işletmelerde muhasebe kaydı tutulmadığından bu araştırmada direkt mülakat yöntemiyle işletmelerden bilgi toplanması tercih edilmiştir.

Anket aşamasında envantere dahil unsurların kıymet takdirinde şu yöntemler kullanılmıştır;

a- Toprak varlığının kıymet takdirinde, araştırma bölgesinde geçerli alım satım değeri ortalaması,

b- Arazi ıslahı varlığının kıymet takdirinde yeni yapılar için maliyet bedeli, eski yapılar için yeniden inşa bedeli,

c- Bina varlığı kıymet takdirinde yeni yapılar için maliyet bedeli, eski yapılar için mevcut durumlarına göre (ahşap-beton) yeniden inşa bedeli,

d- Nebat (bitki) varlığı kıymet takdirinde, bağ ve meyveliklerde arazi ile birlikte tespit edilen kıymetten çıplak toprak değeri düşüldükten sonra bulunan değer, meyveli ağaçlarda hasıla değeri ve işletmecinin beyanı ile bulunan değer meyvesiz ağaçlarda yerindeki odun değeri ve genç plantasyonlarda tesis masrafları,

e- Tarla demirbaşı varlığı kıymet takdirinde, gelecek yılki üretim için yapılacak faaliyetlerin maliyet bedeli,

f- Alet makine varlığı kıymet takdirinde, yeni satın alınanlar için maliyet bedeli, eski olanlar için emsal bedeli,

g- Hayvan varlığı kıymet takdirinde, yeni alınanlar maliyet bedeli, işletmede uzun süre bulunanlar veya yeni doğanlar için emsal bedeli,

h- Malzeme ve mühimmat varlığının kıymet takdirinde yeni alınanlar maliyet bedeli, ailede içinde, işletmede ve satılacak ürünlerde çiftlik avlusu fiyatı,

ı- Para mevcudu ve alacaklar ile borçların belirlenmesinde işletmecinin beyanları esas alınmıştır.

3.2.4. Analiz Aşamasında Uygulanan Yöntem

Araştırma bölgesinde anketler yapıldıktan sonra elde edilen veriler, anket formlarından analizlerinin kolayca yapılabilmesi için bilgisayara aktarılmıştır.

3.2.4.1. İncelenen İşletmelerin Sosyo-Ekonomik Yapılarının Belirlenmesinde Uygulanan Yöntem

İşletmelerin sosyal yapıları belirlenirken nüfus, işgücü ve eğitim durumları incelenmiştir. Aile işgücü potansiyelinin belirlenmesinde Erkek İşgücü Birimi (EİGB) esas alınmıştır. Erkek İşgücü Birimi ergin (15-49) yaş arası bir erkek işçinin günde ortalama 10 saat çalışması ile ortaya koyduğu işgücüdür **(Aras, 1988).** İşletmede 7-64 yaş arası nüfusun fiilen çalışabilir nüfus olduğu ve bölgede çalışılan gün sayısı 300 gün olduğu kabul edilmektedir.

Böylece işletmelerde aile işgücü potansiyeli belirlenirken fiilen çalışabilir nüfustan, devamlı hastalık, askerlik ve eğitim nedeniyle çalışmayan nüfus çıkartılarak ve fiilen çalışan nüfus, cinsiyeti ve yaşını dikkate alan işgücü emsalleri ile değerlendirilerek EİB'ye çevrilmiştir.

Erkek işgücü biriminin hesaplanmasında kullanılan katsayılar Çizelge 3.2'de verilmiştir.

Çizelge 3.2. Erkek İşgücü Biriminin Hesaplanmasında Kullanılan Katsayılar

Yaş	Katsayılar	
	Erkek	Kadın
0-6	-	-
7-14	0,50	0,50
15-49	1,00	0,75
50-64	0,75	0,50
65 - +	-	-

Kaynak: AÇIL, F. ve DEMİRCİ, R. 1984, Tarım Ekonomisi Dersleri, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 880, Ders Kitabı: 245 s.257, Ankara

İşletmelerin sermaye miktar ve bileşimlerinin ortaya konulmasında, sermayenin fonksiyonlarına göre sınıflandırma şekli ele alınmıştır **(Açıl ve Demirci, 1984).**

A- Aktif sermaye

I- Arazi sermayesi;

1- Toprak varlığı

2- Arazi ıslah varlığı

3- Bina varlığı

4- Bitki varlığı

5- Tarla demirbaş varlığı

II- İşletme sermayesi

1- Sabit işletme varlığı

a- Hayvan varlığı

b-Alet-Makine varlığı

2- Döner işletme varlığı

a- Malzeme mühimmat varlığı

b- Para mevcudu, alacaklar

c- Besi hayvanları

B- Pasif sermaye

I- Yabancı sermaye

a- Borçlar

b- Kiraya ve ortağa tutulan toprak kıymeti

II- Öz sermaye

İşletmelerde bulunan değişik tür ve cinsteki hayvanları aynı birimle ifade etmek ve oransal olarak incelemek üzere; mevcut hayvanlar, gerekli katsayılar çizelge 3.3 kullanılarak büyükbaş hayvan birimine (BBHB) çevrilmiştir.

Çizelge 3.3. İncelenen İşletmelerde Mevcut Hayvanların BBHB'ne Çevrilmesinde Kullanılan Emsaller

Hayvanların Cinsi	Emsaller
At	1,50
Eşek	0,50
Boğa	1,40
İnek	1,00
Buzağı	0,12
Dana	0,50
Tosun/Düve	0,70
Manda İneği	1,50
Koyun	0,10
Kuzu	0,05
Keçi	0,10
Koç	0,10
Tavuk	0,004
Horoz	0,004
Hindi	0,004

Kaynak: Ali ARAS, Kars Süt Mamüleciliği İşletmelerinin Ekonomik Yapısı Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayın No: 58, Ankara, 1954

İşletmelerde yıllık faaliyet sonuçlarına ilişkin analizler iki aşamada yapılmıştır. İlk aşamada üretim dalları düzeyinde analizler yapılmış, ikinci aşamada işletme bir bütün olarak ele alınarak yıllık faaliyet sonuçları ortaya konulmuştur.

Üretim dalları düzeyinde yapılan analizlerde brüt marj yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem ile üretim dallarının nispi karlılıkları belirlenmiştir. Her bir üretim dalı için hesaplanan brüt marj; üretim dallarının brüt üretim değerinden, değişken masraflarının çıkartılmasıyla bulunmuştur.

Brüt üretim değerinin hesabında, her bir üretim dalının üretim miktarı ile fiyatları çarpılmış ve bulunan değere ilgili üretim dalında yıl içerisinde meydana gelen envanter kıymet artışı eklenmiştir **(Esengün; Akay, 1998).**

Değişken masraf üretim hacmine bağlı olan ve tek bir üretim dalını ilgilendiren masraftır **(Hopkins ve Heady, 1955).** Değişken masraflar olarak aşağıdaki unsurlar yer almıştır.

a- Dışardan satın alınan veya işletmeden temin edilen tohumluk

b- Toprak hazırlığı için yapılan masraflar

c- İlaç masrafı

d- Alet-makine kirası

e- Geçici işçilik için ödenen ücretler,

f- Diğer değişken masraflar (ip, çuval, sandık ve taşıma masrafları gibi)

g- Gübre masrafı

h- Aile işgücü ücret karşılığı

ı- Sulama suyu masrafı

Hayvancılık üretim dalına ait değişken masraf unsurları;

a- İrat hayvanları için dışardan alınan ve işletmeden sağlanan yem masrafları

b- Veteriner, ilaç, aşı vb gibi bakım masrafları

c- İrat hayvanları kıymet eksilişleri

Her bir üretim dalı için ifade edildiği şekilde brüt üretim değerlerinden, değişken masraf unsurlarının çıkarılması ile brüt marjlar hesaplanmış, bunun yanı sıra üretim dalına ait brüt marjın teknik birim başına (dekara veya BBHB) düşen değerleri de belirlenerek üretim dalları düzeyinde analizlere yer verilmiştir.

İncelenen işletmeler daha sonra bir bütün olarak ele alınarak yıllık faaliyet sonuçları belirtilmiştir. Üretim dönemine ait faaliyet sonuçları olarak, Brüt Hasıla (Gayri Safi Hasıla), İşletme Masrafları, Gerçek Masraflar, Net Hasıla (Saf Hasıla), Tarımsal Gelir (Net Çiftlik Geliri), Harcanabilir Tarımsal Gelir ve Toplam Aile Geliri değerleri hesaplanarak yorumlanmıştır.

İşletmelerin, bir bütün olarak faaliyet dönemine ait yukarıda sözü edilen kriterlerin hesaplanmasında yararlanılan teknikler ve hesaplama biçimleri sırası ile açıklanmıştır.

Brüt Hasıla, bir üretim dönemini kapsayan üretim faaliyeti sonunda yaratılan nihai mal ve hizmetlerin değer toplamı olarak tanımlanmaktadır **(Aras, 1988).** Brüt Hasıla'da üretim dönemi sonunda oluşturulan nihai mal ve hizmetler dikkate alındığından, işletmede üretilip tekrar üretimde kullanılan ara malların değeri Brüt Hasıla'da yer almamaktadır.

Buna göre Brüt Hasıla'yı oluşturan gelir unsurları aşağıda verilmiştir.

a- Satılan bitkisel ürünlerin satış tutarı,

b- Hayvansal ürünlerin satış tutarı,

c- Ailede tüketilen çiftlik ürünlerinin değeri,

d- İşçilere verilen çiftlik ürünlerinin değeri,

e- Dönem başı, dönem sonu, envanter kıymet artışları,

f- Hizmet gelirleri

- Aile işgücünün başka işletmelerde çalışması ile sağlanan gelir,
- İşletmenin alet-makinesinin kiraya verilmesi ile sağlanan gelir,

g- İkametgah kira bedeli,

Brüt Hasıla'yı oluşturan gelir unsurlarının belirlenmesinde şu şekilde hareket edilmiştir **(Esengün, 1990).**

a- Satılan bitkisel ve hayvansal ürünlerin satış fiyatları ile ailede tüketilen ve işçilere verilen ürünler çiftlik avlusu fiyatlarıyla değerlendirilmiştir. Satış fiyatlarında işletmecinin beyanı esas alınmıştır.

b- Envanter kıymet değişimlerinde, kıymet artışları brüt hasılaya dahil edilmiş, diğer taraftan envanter kıymet azalışları da işletme masraflarında gösterilmiştir.

c- Envanter kıymet değişimlerinde dönem başı ve dönem sonu değerler dikkate alınarak hesaplamalar yapılmıştır.

Bununla birlikte envanter kıymet artışlarında konjonktür değişmelerinin etkisi dikkate alınmamıştır **(Açıl ve Demirci, 1984).**

Hayvan varlığındaki Envanter Kıymet Değişimi:

E.K.D= (Dönem Sonu Mevcudu + Satılan+Kesilen+Ölen) - (Dönem Başı Mevcudu + Satın Alınan+Doğan) formülünden yararlanılarak hesaplamıştır **(Talim, 1983).**

d- Hizmet gelirlerinin belirlenmesinde işletmecinin ifadesi esas alınmıştır.

e- İkametgah kira bedelinin belirlenmesinde bina kıymetinin %3'ü esas alınmıştır **(Aras ve Çakır, 1975).**

İşletmelerde giderler, işletme giderleri ve gerçek giderler olarak iki şekilde incelenmiştir. İşletme masrafları, işletmecinin brüt hasılayı elde etmek için işletmeye yatırılan aktif sermayenin faizi hariç, yapmış olduğu her türlü masrafların toplamı şeklinde tanımlanmaktadır **(Açıl, 1956).** Bu çalışmada işletmeleri birbirleri ile karşılaştırmak için bütün işletmeler ekonomik yönden bağımsız yada borçsuz ve mülk arazilerini işleyen işletmeler olarak düşünülmüş ve borç faizleri ile arazi kirası giderleri işletme masraflarına dahil edilmemiştir. Ayrıca işletmede üretilip de tekrar üretimde kullanılan ürünlerin (çiftlik gübresi, hayvan yemleri gibi ara malların) bedelleri de işletme masraflarına dahil edilmemiştir **(Aras, 1988).**

Sonuçta işletme giderleri şu masraf gruplarından oluşmuştur.

1- İşçilik masrafları,

a- Yabancı işçi ücretleri

b- İşletmeci ve işletmede çalışan aile bireylerinin ücret karşılığı

2- Materyal masrafları

a- Tohum-fide masrafları

b- İlaç masrafı

c- Gübre masrafı

d- Sulama suyu masrafı

e- Yem masrafı

f - Akaryakıt masrafı

3- Pazarlama masrafları

a- İp, çuval, sandık vb. masrafları

b- Taşıma masrafları

4- Vergi, harç ve köy harcamalarına katılım masrafları

a- Salma, koruma masrafı

5- Diğer cari masraflar

a- Alet makine kirası

b- Alet makine tamir bakım masrafı

c- Bina yıllık normal tamir bakım masrafı

d- Veteriner, aşı, bakım masrafı

e- Diğer cari masraflar

6- Amortismanlar

a- Alet makine amortismanı

b- Bina amortismanı

c- Arazi ıslahı amortismanı

7- Envanter kıymet eksilişleri

a- Nebat varlığı ve tarla demirbaşı envanterindeki eksilişler

b- Hayvan varlığı envanterindeki eksilişler

c- Malzeme ve mühimmat varlığı envanterindeki eksilişler.

Değişken masrafların unsurlarının belirlenmesinde şu şekilde hareket edilmiştir.

a- İşçilik masrafı grubunda yer alan aile işgücü ücret karşılığının hesaplanmasında, aile fertlerinden çalışan nüfusun, işletmede çalıştığı süre dikkate alınarak, aynı işin ücretli işçi tarafından yapılması halinde ödenecek ücret esas alınmıştır.

b- Amortismanların hesabında amortisman oranları, alet makine varlığı için %10, küçük el aletleri için %5, bina varlığı için ahşap ve kerpiç binalarda %4, beton binalarda %2, arazi ıslahı varlığı için de %5 alınmıştır **(Esengün, 1990).**

İşletme masraflarının hesaplanması bittikten sonra gerçek giderler hesaplanmıştır. İşletmelerde bir üretim döneminde işletmeciler tarafından ödenen giderlere gerçek giderler denilmektedir **(Aras, 1988).** İşletme masrafları ile gerçek giderler arasındaki fark, işletme masraflarının içerisinde aile iş gücü ücret karşılığının olması, buna karşılık ise gerçek giderlerde ödenen arazi kirası borç faizlerinin bulunmasıdır.

Gerçek Masraflar = (İşletme Masraflar-Aile İşgücü Ücret Karşılığı)+(Ödenen Arazi Kirası ve Ortakçı Payı+Borç Faizleri)

İncelenen işletmelerde yıllık faaliyet sonuçları ortaya konulurken ele alınan diğer önemli bir kriterde Net Hasıladır. Net Hasıla (Saf Hasıla), işletmelerin bir üretim dönemi içerisinde iyi işletilip işletilmediğini, üretim dalları arasındaki organizasyonun uygun olup olmağını ve işletme sonucunu bir bütün olarak göstermesi bakımından objektif bir ölçü olarak ele alınmakta ve kullanılmaktadır **(Açıl ve Köylü, 1971).** Bu çalışmada incelenen işletmelere ait Net Hasıla; Brüt Hasıladan, İşletme Masraflarının çıkarılması ile elde edilmiştir. Böylece işletmeleri borçtan ve mülkiyet koşullarından soyutlanmış olarak birbirleri ile kıyaslama imkanı sağlanmıştır.

İncelen işletmelerde yıllık faaliyet sonuçlarının ortaya konulmasında ele alınan bir diğer göstergede Tarımsal Gelir'dir. Tarımsal Gelir, sermayesi yanında fikri ve bedeni işgücü ile katıldığı ve sorumluluğunu yüklendiği tarımsal faaliyetten, işletmeci ve ailesinin temin ettiği ve işletmenin üretim kapasitesini daraltmadan tüketebileceği nakdi ve ayni değerler toplamı olarak tanımlanmaktadır **(Talim, 1974).** Ayrıca tarımsal gelir; işletmelerin, başarı dereceleri yönünden karşılaştırılmasında ele alınan önemli göstergelerden birisidir. Bu çalışmada tarımsal gelir, brüt hasıladan gerçek giderlerin çıkarılması ile elde edilmiştir.

Brüt Hasıla ile Gerçek Masraflar arasındaki farktan oluşan Tarımsal Gelir, esasında Reel Tarımsal Geliri ifade etmektedir. Diğer bir anlatımla, envanter kıymet artışları normal olarak Brüt Hasıla içerisinde yer alacağından bundan Gerçek Masrafların düşülmesiyle, Reel Tarımsal Gelir elde edilmiş olmaktadır **(Talim, 1983).** Şayet Reel Tarımsal Gelirde, envanter kıymet artışları ihmal edilecek olursa bu takdirde Harcanabilir Tarımsal Gelire ulaşılmaktadır. Nitekim envanter kıymet artışları çoğu kez işletmeye bağlı durumdaki değerler olduğundan Harcanabilir Tarımsal Gelir, işletmecinin harcayabileceği geliri göstermektedir. Bu çalışmada Harcanabilir Tarımsal Gelir; Reel Tarımsal Gelirden, envanter kıymet artışlarının çıkarılmasıyla elde edilmiştir.

İncelenen işletmelerin yıllık faaliyet sonuçlarının belirlenmesinde ele alınan diğer bir kriterde Toplam Aile Geliridir. Toplam Aile Geliri, Tarımsal Gelir ile tarım dışından elde edilen gelirlerin toplamından oluşmaktadır. Bu çalışmada Toplam Aile Geliri, Tarımsal Gelire, tarım dışı gelir eklenerek hesaplanmıştır.

Tarım dışı gelir ise;

a- Aile işgücünün tarım dışında çalışmasından elde ettiği gelir,

b- Kiraya verilen arazi karşılığı sağlanan gelir,

c- Gayri menkullerden kiraya verilenlerin kira geliri,

d- Emekli maaşı geliri,

e- Banka ve benzeri kurumlardan elde edilen faiz gelirleri,

f- Tarım dışı ticari faaliyetlerden sağlanan karlar,

g- Diğer tarım dışı gelirlerin toplamından oluşmaktadır.

3.2.4.2. İncelenen İşletmelerde Şeker Pancarı Üretim Maliyetinin Belirlenmesinde Kullanılan Yöntem

Çalışmada incelenen üretim döneminde 1 kg şeker pancarı ve dekar başına şeker pancarı üretim maliyeti, tam maliyet analizi yaklaşımı ile belirlenmiştir.

Bir üretim dalının tüm üretim girdilerine karşılık elde edilen kazancın ne olduğunu bilmek bu üretim dalının, üretim maliyeti düzeyinde tam analizinin yapılmasına bağlıdır.

Tam maliyet analizi sayesinde teknik birim başına kaynak ihtiyacını belirleyebilir, üretim dalları arasında karlılık mukayesesi yapabilir ve kaynakların ne oranda etkili kullanıldığı belirlenebilir.

Maliyet analizini hesaplarken şu masraf unsurları kullanılmıştır;

1- Toprak işleme ve ekim

2- Bakım işleri

- a- Çapalama
- b- Gübreleme
- c- İlaçlama
- d- Sulama

3- Hasat masrafları

- a- Sökme, yığma, baş kesme
- b- Nakliye

4- Çeşitli giderler

- a- Tohum bedeli
- b- Gübre bedeli
- c- İlaç bedeli
- d- Su bedeli

5- Diğer giderler

- a- Arazi kirası
- b- Sermaye faizi
- c- Yönetim gideri

4. ARAŞTIRMA YÖRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

4.1. Araştırma Bölgesinin Coğrafik, Toprak ve İklim Özellikleri

Turhal ilçesi 40° 18 dakika enlemleri ile 36° 6 dakika boylamının kesiştiği yerdedir. İlçenin yüzölçümü 911 km^2'dir. İlçe merkezinin rakımı 493'tür. İlçenin kuzeyinde Amasya, Erbaa; güneyinde Pazar; batısında Zile ve doğusunda Tokat Merkez yer alır. Yeşilırmak vadisinde bulunan Turhal ilçesi; etrafı dağlar ve yüksek tepelerle çevrili 3 km genişliğinde 9 km uzunluğunda bir ova üzerinde bulunmaktadır. Çevredeki belli yükseltiler Kesicik Tepe (1450m), Kamalı Çal Tepe (1200m), Mercimek Tepe (1201m)'dir.

Turhal kendisine bağlı 6 kasaba, 47 köy ile Tokat'ın en büyük ilçesidir. Bu köylerle birlikte 22 adet mezra konumunda yerleşim alanı bulunur. Söz konusu yerleşim alanları genel olarak toplu yerleşim durumunda olup dağınık değildir. İlçenin köylerinden 28 adedi dağlık ve kırsal, 20 adedi ise ova yerleşim alanlarındadır. Türkiye'nin en büyük ırmaklarından olan Yeşilırmak ilçenin ortasından geçip, ilçeyi ikiye bölmektedir.

Turhal iklim özelliğinde; denize olan uzaklığın ve yükseltinin etkisi önemlidir. İlçede Orta Karadeniz iklimi ile İç Anadolu Bölgesi iklimi arasında bir geçiş iklimi görülür. Bu nedenle genelde ılıman bir iklime sahiptir. Genel olarak yaz mevsimi alçak alanlarda sıcak ve kurak yüksek yerlerde serin geçer. Yeşilırmak vadisi boyunca iç kesimlere ulaşana kadar Karadeniz'in nemli havası beklenmedik zamanda yağışa dönüşebilir. Kış mevsimi soğuk ve kar yağışlıdır. Kuzeyden güneye yükseltinin artması nedeniyle önemli farklılıklar görülür. Güneye doğru kış mevsimi daha sert bir karakter gösterir. En soğuk aylar Ocak-Şubat, en sıcak aylar Temmuz ve Ağustos'tur. Yıllık ortalama sıcaklık 12-9 derecedir.

En az yağışı yaz mevsiminde alan Turhal'da yıllık yağış miktarı 413,3 mm'dir. Turhal ilçesi, Karadeniz iklimine geçiş bölgesindedir. Bu nedenle ılıman bir iklim tesiri altındadır. Ortalama yıllık sıcaklık kışın -3 ve +5 derece, yazın ise 13-35 derece arasında değişir .

Geçiş bölgesi iklim özelliklerini taşıması nedeniyle, Turhal ve çevresinde, Karadeniz iklim özelliklerini yansıtan ormanlar (çam, kayın, ceviz, çınar, meşe, kızılcık, dağ kavağı vb) görülür. Karasal iklimin görüldüğü yerlerde ise bozkır bitki örtüsünün çeşitleri hakimdir **(Anonim 2006 c).**

4.2. Araştırma Bölgesinin Nüfus ve Eğitim Durumu, Sosyal Yapısı

İlçe, Tokat'ın en çok nüfusu olan ilçesidir. 2000 yılı nüfus sayımına göre nüfusu 130985'tir. Nüfusun %73'ü şehir merkezinde, %27'si ise köy ve kasabalarda yaşamaktadır. İlçe nüfusunun %90'ı okur-yazar olup nüfus artış hızı %1,50'dir. İlçede çalışan nüfusun %82'si tarım ve hayvancılıkla uğraşmakta, %12'si esnaf, %6'sı memurdur.

İlçede, istihdama yönelik iş yerleri olarak başta Turhal Şeker Fabrikası (TŞF) ve makine fabrikası gelmektedir. Özel sektöre ait 37 işyeri mevcuttur. Hürgaz, Tuğla Sanayi, S.S. Pancar Ekicileri Kooperatifi, Mis Başak Un, Şeker Pancar-Süt Yem Sanayi, Aytaç Gıda Sanayi, Kazova Yem Sanayi, Antimon Madeni gibi. Bunun yanı sıra özel sektöre ait diğer fabrikalarda çalışanların dışında, halkın bir kısmı ticaretle ve küçük sanayi ile; diğer bir kısmı ise tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır **(Anonim 2006 c).**

4.3. Araştırma Bölgesinin Ulaşım Durumu

Turhal'dan Türkiye'nin her yerine, Türkiye'nin her yerinden Turhal'a kara yolu ile ulaşım çok kolaydır. Turhal'daki otobüs işletmelerinin Türkiye'nin her yerine her gün seferleri vardır. Özellikle büyük şehirlere aynı gün içinde değişik saatlerde bir çok sefer yapılmaktadır.

Demiryolu, Turhal'ın ekonomik ve sosyal yaşantısında önemli bir yer tutar. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'yi baştan başa demiryolu ağı ile döşeme projesinden ilçede hissesine düşeni almıştır. 23-08-1928'de Turhal Demiryolu İstasyonu açılmıştır **(Anonim 2006 c).**

4.4. Araştırma Bölgesinin Arazi Varlığı, Bitkisel Üretim Deseni ve Hayvan Varlığı

İlçede mevcut fundalık ve ormanlık alanların toplamı 40 386 ha, tarım alanlarının toplamı 35 380 ha, çayır ve meraların toplamı 8908 ha, tarım dışı arazilerin toplamı 6426 ha'dır.

İlçede tarıma elverişli alanların %59'u kıraç, %41'i sulanabilir durumdadır. Sulanan arazilerin %80'i, Yeşilırmak'tan su alan sağ ve sol sahil su kanallarından temin edilen sularla sulanır. %20'si ise yöresel kaynaklarla sulanır.

İlçede yetiştirilen ürünlerden hububat ön plandadır. Bunun yanında şeker pancarı, mercimek ve her çeşit sebze-meyve yetiştirilebilmektedir.

İlçenin en önemli geçim kaynağından biride hayvancılıktır. 2003 yılı verilerine göre ilçede büyükbaş hayvan sayısı 34 662 adet, küçükbaş hayvan sayısı 16 211 adet olup toplam 50 873 adet hayvan varlığı mevcuttur. İlçede haftada bir gün hayvan pazarı kurularak ilçe dışına canlı hayvan satışı yapılmaktadır. Hayvansal ürünler arasında et, süt, tereyağı, peynir, çökelek, yün önemli bir yer tutar. Ayrıca yumurta satışı da yapılmaktadır **(Anonim 2006 c).**

5. TÜRKİYE'DE ŞEKER PANCARI ÜRETİMİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİNE KATKISI

5.1. Türkiye'de Şeker Pancarı Üretim Alanı, Miktarı ve Verim Durumu

Türkiye şeker sanayinin hammaddesi olan şeker pancarı, Türkiye için son derecede önemli bir endüstri bitkisidir. Pancar üretimi, her yıl üreticilerle yapılan sözleşmelerle garanti edilmektedir. Özellikle 1950'li yıllardan sonra kentleşmenin ve göçün hızlanması, şekerde talep artışını da beraberinde getirmiştir. Bu talep artışını yerli üretimle karşılayabilmek amacıyla şeker fabrikalarının sayısı arttıkça, onlara hammadde sağlayabilmek için pancar tarımı da yaygınlaşmıştır. Bugün Türkiye'de şeker pancarı Doğu Karadeniz, Ege ve Akdeniz sahil şeritleri ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi hariç, Türkiye'nin her yerinde üretilmektedir **(Günaydın, 2001).**

Çizelge 5.1'de yıllar itibariyle Türkiye'deki şeker pancarı ve şeker üretimine ilişkin çeşitli bilgiler verilmiştir.

Çizelge 5.1. Türkiye'de Şeker Pancarı Üretimine Ait Çeşitli Veriler

Kampanya Dönemi	Pancar Ekim Alanı (000 ha)	Ekim Yapan Çiftçi Sayısı	İşlenen Pancar (000 ton)	Kristal Şeker Üretimi (000 ton)	Küp Şeker Üretimi (000 ton)	Rafine Şeker (000 ton)	İhraçlık Şeker (000 ton)	Toplam Üretim (000 ton)
1997/1998	387,66	379 578	13 600	1 905,97	13,53	0,50	--------	1 920,00
1998/1999	411,56	413 547	16 555	1 803,37	10,02	--------	402,31	2 215,70
1999/2000	343,36	347 293	12 190	1 263,87	7,03	1,30	292	1 564,20
2000/2001	330,34	337 327	13 776	1 358,34	6,40	3,50	601,72	1 969,96
2001/2002	276,21	403 252	9 319	971,13	5,07	303	1,21	1 280,41
2002/2003	283,75	416 619	11 709	1 618,27	4,27	--------	--------	1 622,54
2003/2004	233,13	367 419	8 836	975,03	2,78	307,48	0,75	1 286,04
2004/2005	226,77	303 428	9 165	1 257,32	2,44	--------	67	1 326,76

Kaynak: www.turkseker.gov.tr

1997 yılında 387,66 bin ha olan şeker pancarı ekim alanları 1998 yılında 41,56 bin ha çıkmıştır. Ancak 1998 yılından sonra üretim alanları giderek azalmıştır. 1999 yılında 343,36 bin ha iken 2004 yılında 226,77 bin ha düşmüştür. Türkiye'de sadece kristal şeker üretilmemektedir. Bunun yanında küp şeker, rafine şeker de üretilmektedir. Ayrıca üretilen şekerin bir kısmı ihraç edilmektedir. Yine üretilen şekerin bir kısmı gıda sanayinde de kullanılmaktadır. Üretilen toplam şeker miktarına yıllar itibariyle değişiklik göstermektedir. En fazla üretim 1998 yılında 2215,70 bin ton; en az üretim ise 1280,41 bin ton ile 2001 yılında gerçekleşmiştir.

Çizelge 5.2'de yıllar itibariyle Tokat'taki şeker pancarı ve şeker üretimine ilişkin çeşitli bilgiler verilmiştir.

Çizelge 5.2. Turhal İlçesinde Şeker pancarı Üretimine Ait Çeşitli Veriler

Kampanya Dönemi	Pancar Ekim Alanı (000 ha)	Ekim Yapan Çiftçi Sayısı	İşlenen Pancar (000 ton)	Kristal Şeker Üretimi (000 ton)	Küp Şeker Üretimi (000 ton)	Rafine Şeker (000 ton)	İhraçlık Şeker (000 ton)	Toplam Üretim (000 ton)
1997/1998	27,06	35 628	1 047,00	149,52	-------	-------	-------	149,52
1998/1999	27,59	36 096	1 088,00	92,50	-------	-------	53,50	146,00
1999/2000	24,12	32 462	970,00	58,50	-------	-------	57,70	116,20
2000/2001	25,09	33 620	928,00	32,10	-------	-------	96,00	128,10
2001/2002	19,95	33 279	580,00	43,41	-------	30,59	-------	74,00
2002/2003	19,52	32 682	722,00	89,50	-------	-------	-------	89,50
2003/2004	17,61	33 572	590,20	33,45	-------	45,00	-------	78,45
2004/2005	17,05	28 574	675,50	93,50	-------	-------	-------	93,50

Kaynak: www.turkseker.gov.tr

Çizelge incelendiğinde, Turhal İlçesi'nde pancar ekim alanlarının 1998 yılından sonra giderek azaldığı görülmektedir. 1997 yılında 27,59 bin ha olan ekim alanı 2004 yılında 17,05 bin ha düşmüştür. İşlenen pancarın miktarı ise yıllara göre dalgalanmalar göstermesine rağmen yine 1998 yılından sonra önemli ölçüde azalmaya başlamıştır. 1998 yılında 1088 bin ton pancar işlenirken 2003 yılında 590,20 bin ton pancar işlenmiştir.

Üretilen kristal şeker miktarı yine yıllara göre dalgalanmalar göstermiştir. 1998 yılında 92,50 bin ton şeker üretilirken 2001 yılında 43,41 bin tona düşmüş ancak ertesi yıl 89,50 bin tona çıkmıştır.

Turhal Şeker Fabrikasında üretilen ana ürün kristal şeker olmasına rağmen bazı dönemlerde rafine şeker ve ihraçlık şeker de üretilmiştir.

Turhal'da şeker pancarı ekim alanı Türkiye'de toplam şeker pancarı üretim alanının %7,52'sini; çiftçi sayısı %9,42'sini ve toplam şeker üretiminin %7,05'ini oluşturmaktadır.

Şeker pancarından şeker dışında yan ürün olarak melas, yaş küspe ve alkol de üretilmektedir. Çizelge 5.3'te Turhal'da üretilen melas, yaş küspe ve alkol üretim miktarları verilmiştir.

Çizelge 5.3. Turhal'da Yıllar İtibariyle Üretilen Yan Ürün Miktarları

Kampanya Dönemi	Melas (000 ton)	Yaş Küspe (000 ton)	Alkol (000 LT)
1997/1998	43,87	396,14	5 466
1998/1999	47,88	462,00	2 020
1999/2000	46,16	337,12	4 445
2000/2001	40,80	349,40	1 727
2001/2002	28,10	195,18	-------
2002/2003	30,88	236,44	-------
2003/2004	25,58	208,00	-------
2004/2005	30,55	219,72	1 074

Kaynak: www.turkseker.gov.tr

Turhal Şeker Fabrikası'nda üretilen melas ve yaş küspe hayvancılık yapan işletmelerde hayvan yemi olarak kullanılmaktadır.

Alkol üretimi ise belli bir dönemde durdurulmuş ancak 2004 yılında tekrar üretilmeye başlanmıştır.

5.2. Şeker Pancarının Türkiye Ekonomisine Katkıları

Türkiye tarıma elverişli arazilerinin çok parçalı ve küçük olmasından dolayı diğer ürünlerde geçimini sağlayacak geliri elde edememesine rağmen, şeker pancarı aile işletmelerinin küçük arazide geçimini sağlayacak yegane ekonomik ürün olması, tarım ve hayvancılığın ana yem desteğini sağlaması, kimya sanayinin en önemli girdilerinden birisi olması, planlı tarımda vazgeçilemez münavebe ürünü olması şeker pancarının önemini artırmaktadır **(Özfatura, 2004).**

5.2.1. Şeker Pancarının İstihdama Katkısı

Şeker pancarı tarımı kırsal kesimde önemli bir istihdam kaynağı olmuştur. Özellikle Türkiye'nin kırsal bölgelerinde devlet destekli bir geçim kaynağı sağlayarak göçün önlenmesi ve bölgesel kalkınmaya olanak sağlaması açısından son derece önemlidir **(Arıoğlu, 1997).**

Şeker pancarı ekiminden hasadına kadar birim alanda çok fazla işgücünün kullanıldığı bir kültür bitkisidir. Şeker pancarı tarımı alternatif ürünlerden, buğdaya kıyasla 13 kat, ayçiçeğine kıyasla 5 kat daha fazla istihdam imkanı oluşturur **(Ersun ve Ark., 1907).**

Dekara verim ve işçiliği yüksek şeker pancarı, çiftçilerin ve tarım işçilerinin gelir ve yaşam düzeylerini yükseltmiş, iç ticarete ise büyük bir canlılık kazandırmıştır. Ekildiği bölgelerde emek yoğun yeni iş alanları açılmış ve işler çalışma sezonuna düzgün ve dengeli olarak dağıtılmıştır. Bununla eskiden buğdaydan arta kalan 6-7 aylık boş dönem, tarım iş gücü ve işletmeler tarafından değerlendirilebilir bir duruma gelmiştir. Şeker fabrikalarının kampanyaları sırasında, pancar, küspe, melas ve gübre nakliyeleri nedeni ile ulaştırma sektörüne büyük canlılık getirilmiştir **(Arda, 2000).**

Türkiye'de ise halen şeker fabrikalarında otuz beş bin civarında işçi istihdam edilmekte ve yüz binlerce çiftçi ailesi pancar tarımı ile uğraşmaktadır. Ayrıca şeker pancarı ziraatı ilişkili olduğu pek çok sektöre ve milli ekonomiye yüksek miktarda katma değer sağlamaktadır.

Şeker fabrikalarının rasyonel çalışmaları sadece ekonomik yönden değil sosyal yönden de geçimlerini pancar tarımına bağlamış üreticiler için önem taşımaktadır **(Anonim, 2003 a).**

Oluşturduğu büyük tarımsal istihdam düzeyi ile pancar tarımı nüfusun kırsal kesimde tutulmasına, iç göçün yavaşlatılmasına ve bölgesel kalkınmışlık farklarının azaltılmasına en büyük katkıyı sağlayan ürünlerin başında gelmektedir **(Anonim, 2003 b).**

5.2.2. Hayvancılığa Katkısı

Şeker pancarı üretmenin önemli bir avantajı da şeker pancarı üretiminin yanında yaş şeker pancarı posası, kuru şeker pancarı posası ve bitkinin yapraklarının üretilmesidir. Bu yan ürünlerin üretilmesi özellikle hayvancılık açısından oldukça önemlidir. Özellikle şeker pancarı posası hem ucuz hem de beslenme değeri yüksek bir hayvan yemidir. Besleme değeri olarak aynı alandan kaldırılan çayır otunun iki misli, yulafa denk ve yoncanın proteinine yakın miktarda protein vermektedir **(Koç, 1998).**

Şeker sanayinin yan ürünü olan posa ve melas hayvancılığın gelişmesine yardımcı olmuştur. Bir hektar alandan elde edilen pancarın baş, yaprak ve küspesi hayvan yemi olarak değerlendirildiğinde yaklaşık 300 kg canlı hayvan ağırlığı elde edilmesi mümkündür **(Anonim, 2006 b).**

Çizelge 5.4'te Türkiye'de şeker pancarından elde edilen yan ürünlerin miktarı yer almaktadır. Çizelge incelendiğinde melas üretiminin giderek attığını buna karşılık yaş küspe miktarının azaldığı görülebilir.

Çizelge 5.4. Türkiye'de Yıllar İtibariyle Üretilen Yan Ürün Miktarları

Kampanya Dönemi	Melas (000 ton)	Yaş Küspe (000 ton)	Alkol (000 LT)
1997/1998	591,70	5 034,56	23 017
1998/1999	760,30	6 384,87	7 630
1999/2000	566,00	4 556,88	23 130
2000/2001	615,24	5 202,10	15 249
2001/2002	423,00	3 286,72	12 386
2002/2003	500,93	3 990,52	13 522
2003/2004	381,87	3 054,45	14 460
2004/2005	391,90	2 977,79	9 612

Kaynak: www.turkseker.gov.tr

Pancar posası ve melas gibi karbonhidratça zengin olan bu yemler hayvancılığı yönlendirmesinin yanı sıra, kesif yemler üreten yem sanayini, hayvansal ürünleri işleyen entegre tesisler ile süt, yağ, peynir ve deri sanayinin gelişmesi ve yayılmasını sağlamaktadır **(Anonim, 2003 b).**

Ayrıca, Tekel'in talebine göre programlamak ve bunun üzerindeki miktarları ihraç etmek üzere, alkol üretimi gerçekleştirmektedir. Üretim rakamları (bin litre) 1998 yılında 7630, 1999 yılında 23130 ve 2004 yılında 9612'dir.

Konya Şeker Fabrikası, Türk hayvancılığının gelişmesi için yem tesisleri kurmuştur. Hayvancılığın gelişmesi açısından çok önemli bir proje olan yem projesi, üç ayrı uygulama şeklinde yürütülen proje çerçevesinde pancar posası olarak adlandırılan yaş küspede değerlendirilerek fabrikaya girdi sağlamaktadır. Konya Şeker Fabrikası tarafından yeni uygulamaya başlanan bu projeler TÜBİTAK ve Selçuk Üniversitesi tarafından desteklenmektedir. Üretilen yemler kalitesinin yanı sıra piyasadan daha ucuza satılmaktadır. Yaş küspe 1 tonluk balyalar halinde paketlenip satılmaktadır. Bu küspenin bozulmasını geciktirmektedir.

5.2.3. Üretime Katkısı

Ekim nöbetine giren bir endüstrisi bitkisi niteliği ile şeker pancarı, özel olarak toprağın fiziki yapısını iyileştirerek biyolojik aktivitesini ve dolayısıyla kendisinden sonra ekilen ürünün verim değerlerini artırmakta, genel olarak da Türkiye tarımının teknolojik düzeyinin yükselmesini sağlamaktadır **(Günaydın, 2001).**

Ekim alanlarında geleneksel buğday-nadas ekim sisteminin terk edilmesine ve ileri tarım tekniğinin bir gereği olan münavebe planlamasına geçilmesine, Türkiye'de pancar ekimi ile başlanmıştır. Tarımda münavebe uygulamasının milli ekonomide sayılamayacak kadar çok faydaları olmuştur. Çiftçiler ileri ve modern tarım tekniklerini öğrenmiş ve uygulamıştır. Çiftçilerin tarım kültürü, sosyal ve ekonomik seviyeleri yükselmiş, tarımda mekanizasyon önemli ölçüde gelişmiş ve yayılmıştır.

Sertifikalı pancar tohumu ihtiyacının Türkiye dahilinde temin edilmesi ve yurt dışına pancar tohumu ihraç etmek, ayrıca mısır, patates, soğan ay çiçeği gibi diğer kültür bitkilerinin sertifikalı tohumlarını üretmekle tarıma ve ekonomiye büyük katkılarda bulunmaktadır.

Münavebe sistemi ile yapılan şeker pancarı tarımı, iyi bakımlı bir tarla bıraktığından kendisinden sonra yetiştirilecek ürünlerde verim artışı sağlamaktadır. Nitekim bu verim artışı buğdayda %20'ye kadar yükselebilmektedir **(Anonim, 2003 b).**

5.2.4. Tarıma Dayalı Sanayiye Katkısı

Şeker fabrikaları kuruluş amaçları doğrultusunda her türlü şekeri üretmenin yanı sıra tohum, kimyasal gübre, zirai mücadele ilacı, tarım alet ve makineleri gibi girdileri ayni krediler şeklinde sağlayarak bu alanda çalışan sanayi kuruluşları için bir pazar oluşturmuştur.

Şeker fabrikalarında şeker üretimi esnasında ortaya çıkan melas; metil alkol, sirke asidi, limon asidi, ispirto üretiminde kullanılır. Şeker fabrikalarının kuruluşu, işletilmesi, modern hale getirilmesi, bakımı ve onarımı için makine ve imalat sanayisine ihtiyaç duyulmasından dolayı şeker sanayi bu yönde bir sanayileşmeyi de zorunlu hale getirmiştir. Şeker pancarının üretimi tüm bu sanayi kollarına ya girdi olarak veya onların ürünlerini kullanarak pazar oluşturmasının yanında asıl gaye olarak şeker üretiminin gerçekleştirilmesini sağlamaktadır.

Suni gübre, sulama tesisleri ve malzemeleri imal eden sanayilerin, traktör, pulluk, kültivatör, kazayağı, mibzer, kombikrümler, motopomp, çapa ve söküm makineleri, mücadele aletleri gibi tarım alet ve makineleri ile tarımsal mücadele ilaçları üreten sanayilerin Türkiye'de kurulmalarını ve gelişmelerini sağlamıştır **(Anonim, 2003 b).**

Şekerde dışa bağımlılığı önleyerek, döviz kaybını engellemesinden başka; ekolojik katkılarından ve oksijen üreterek (aynı genişlikteki ormanlık alana göre 4 kat daha fazla oksijen üretir) atmosfere katkısından dolayı yakın gelecekte oksijen ticaretinden de döviz kazandıracak olması göz ardı edilmemelidir **(Özfatura, 2004).**

6. ARAŞTIRMA BULGULARI

6.1. İncelenen İşletmelerin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Bu bölümde Turhal yöresine ait araştırma verilerine yer verilmiştir. önce incelenen işletmelerin toplumsal yapıları ortaya konmaya çalışılmıştır. İşletmelerdeki bireylerin eğitim durumları ve işgücü durumları gibi özelliklerine yer verilmiştir. Daha sonra bölgedeki tarımsal yapı ve işletmelerin yıllık tarımsal faaliyet sonuçları belirlenip çeşitli yöntemlerle karlılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

6.1.1. İncelenen İşletmelerin Nüfus, Eğitim ve İşgücü Durumu

6.1.1.1. Nüfus ve Eğitim Durumu

Tarım işletmesi ve üretici ailesi arasında sıkı ve yakın ilişkiler bulunması ve özellikle tarım işletmelerinde kullanılan işgücünün asıl kaynağının aile nüfusu oluşu nedeniyle incelenen işletmelerdeki nüfus özelliklerinin irdelenmesi yararlı görülmüştür.

Çizelge 6.1'de incelenen işletmelerde nüfusun yaş grupları ve cinsiyete göre dağılımı verilmiştir.

Çizelge 6.1. İncelenen İşletmelerde Nüfusun Yaş Grupları , Cinsiyete Göre Dağılımı ve Faal Nüfus Oranı (Ortalama Kişi ve %)

Yaş Grupları	İŞLETME GRUPLARI															
	1. Grup (32)				2. Grup (31)				3. Grup (24)				İşlt. Ort. (87)			
	E	K	T	%	E	K	T	%	E	K	T	%	E	K	T	%
0-6	0,13	0,19	0,32	6,38	0,16	0,29	0,45	7,66	0,25	0,50	0,75	10,72	0,17	0,31	0,48	8,19
7-14	0,42	0,34	0,76	14,94	0,35	0,35	0,70	11,93	0,54	0,25	0,79	11,29	0,43	0,32	0,75	12,80
15-49	1,38	1,38	2,76	54,98	1,94	1,32	3,26	55,54	2,04	1,96	4,00	57,14	1,76	1,52	3,28	55,97
50-64	0,41	0,31	0,72	14,34	0,39	0,39	0,78	13,29	0,46	0,50	0,96	13,71	0,42	0,39	0,81	13,65
65- +	0,28	0,19	0,47	9,36	0,23	0,45	0,68	11,58	0,21	0,29	0,50	7,14	0,24	0,31	0,55	9,39
Toplam	2,62	2,41	5,03	100,0	3,07	2,80	5,87	100,0	3,50	3,50	7,00	100,0	3,02	2,85	5,87	100,0
Faal Nüfus Oranı (%)	69,18				68,82				70,86				69,68			

E: Erkek , K: Kadın , T: Toplam

Çizelge 6.1'den işletme arazisi büyüdükçe işletme başına düşen ortalama nüfusunda arttığı görülmektedir. İşletme başına düşen ortalama nüfus miktarı birinci grup işletmede 5,03, ikinci grup işletmede 5,87 ve üçüncü grup işletmede 7'dir. İşletmeler ortalamasında ise bu oran 5,87 kişidir. 2000 yılı genel tarım sayımı sonuçlarına göre Türkiye'de işletme başına düşen ortalama nüfus 7,85 kişidir.

Faal nüfus, işletmede 15-64 yaş arasındaki bireylerin sayısının toplam nüfusa oranı ile bulunmuştur. İncelenen işletmelerde faal nüfus oranının üçüncü grup işletmede daha fazla olduğu görülmektedir.

Çizelge 6.2'de ise yedi ve daha yukarı yaştaki nüfusun okur-yazarlık oranı verilmiştir. Tüm işletmelerde erkeklerin okuma-yazma oranının kadınlara göre daha fazla olduğu görülmektedir. 2003 yılı verilerine göre Türkiye'nin okur-yazarlık oranı %88'tir. İncelenen işletmelerde ise okur-yazarlık oranı %83'tur. İncelenen işletmelerin okur-yazarlık oranı Türkiye ortalamasının altındadır.

Çizelge 6.2. İncelenen İşletmelerde Yedi ve Daha Yukarı Yaştaki Nüfusun Okur Yazarlık Oranı(%)

	İŞLETME GRUPLARI			
	1.Grup (32)	2. Grup (31)	3. Grup (24)	İşl.Ort. (87)
Erkek (%)	48	48	44	46
Kadın (%)	43	35	36	37
Toplam (%)	91	83	80	83

6.1.1.2. İşletme Yöneticisinin Yaşı ve Eğitim Durumu

İşletme yöneticilerinin kişisel niteliklerinin veya sosyal özelliklerinin, işletmelerin yönetim biçimi, organizasyonu, teknolojik yenilikleri benimseme ve uygulaması gibi tüm işletme faktörleri üzerinde etkisi olduğu düşüncesinden hareketle **(Esengün; Akay, 1998)** işletme yöneticisinin yaş ve eğitim özellikleri saptanmaya çalışılmıştır.

Çizelge 6.3'te incelenen işletmelerdeki işletme yöneticilerinin öğrenim süresi ve eğitim düzeyi verilmiştir.

Çizelge 6.3. İncelenen İşletmelerde İşletme Yöneticilerinin Öğrenim Süresi ve Eğitim Düzeyi

	İŞLETME GRUPLARI							
	1. Grup (32)		2. Grup (31)		3. Grup (24)		İşlt. Ort. (87)	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Okur-yazar değil	1	3,13	1	3,23	1	4,17	3	3,45
Okur yazar	-------	-------	1	3,23	-------	--------	1	1,15
İlkokul	23	71,86	23	74,19	19	79,16	65	74,71
Ortaokul	2	6,25	1	3,23	4	16,67	7	8,05
Lise	5	15,63	5	16,12	-------	-------	10	11,49
Yüksekokul	1	3,13	-------	--------	-------	--------	1	1,15
TOPLAM	32	100,00	31	100,00	24	100,00	87	100,00
Öğrenim süresi (yıl)	4,53		4,55		4,46		4,52	

Çizelgede işletme yöneticilerinin eğitim düzeyi incelendiğinde ilkokul mezunu olanların tüm işletme gruplarında daha fazla olduğu görülmektedir. Bu oranlar birinci grup işletmelerde %71,86; ikinci grup işletmelerde %74,19; üçüncü grup işletmelerde ise %79,17'dir. İşletmeler ortalamasına bakıldığında ise bu oranın %74,71 olduğu görülmektedir.

6.1.1.3. İşgücü Mevcudu ve Kullanım Durumu

Tarımda, özellikle küçük aile işletmelerinde işgücü aile fertlerinden oluşmaktadır. İşletme arazisi büyüdükçe ihtiyaç duyulan işgücü sayısı artmakta ve buda işletme dışından sağlanmaktadır. Çizelge 6.4 ve 6.5'te işletmelerin işgücü mevcudu ve kullanım durumu verilmektedir.

Çizelge 6.4. İncelenen İşletmelerde İşgücü Mevcudu ve Kullanım Durumu(Ortalama Erkek İşgünü)

		İŞLETME GRUPLARI			
		1. Grup (32)	2. Grup (31)	3. Grup (24)	İşlt. Ort. (87)
İşletmede Kullanılabilir Aile İşgücü		972,66	1 129,84	1350,00	1 132,76
İşletme Dışında Kullanılan Aile İşgücü	Tarımda	-------	-------	2,81	0,78
	Tarım Dışı	76,68	38,19	53,49	56,57
İşletmede Kullanılan Aile İşgücü (A)		379,34	482,42	633,54	486,19
Kullanılmayan (Atıl) Aile İşgücü		516,64	609,23	660,16	589,22
İşletmede Kullanılan Geçici Ücretli İşgücü (B)		65,84	106,63	198,86	117,07
İşletmede Kullanılan Devamlı Ücretli İşgücü (B)		-------	-------	-------	-------
İşletmede Kullanılan Toplam İşgücü (A + B)		445,18	589,05	832,40	603,26

Çizelge 6.4 incelendiğinde işletmede kullanılabilir aile işgücünün arazi büyüklüğü ile doğru orantılı olduğu görülmektedir. Yani işletme arazisinin büyüklüğü arttıkça işletmede kullanılan aile işgücü miktarı da artmaktadır. İşletmede kullanılabilir aile işgücü miktarı birinci grup işletmelerde 972,66 EİG, ikinci grup işletmede 1129,84 EİG, üçüncü grup işletmede 1350 EİG'dür. İşletmeler ortalamasında ise 1132,76 EİG'dür. Bu durum işletmede kullanılan geçici ücretli işgücü içinde geçerlidir. Yine çizelgeden de görüldüğü gibi hiçbir işletmede devamlı ücretli işgücü bulunmamaktadır.

İşletme dışında çalışan nüfusun daha çok tarım dışında çalıştığı görülmektedir. Ancak işletme arazisi arttıkça tarım dışında çalışan nüfusun oranı da azalmaktadır. Bu oran birinci grup işletmede %7,88 iken üçüncü grup işletmede %3,96'dır.

İncelenen işletmelerde kullanılabilir aile işgücünün büyük bir kısmının kullanılmadığı, atıl kaldığı görülmektedir. Atıl işgücü oranı birinci grup işletmelerde %53,12; ikinci grup işletmelerde %53,92; üçüncü grup işletmelerde ise %48,90 olarak belirlenmiştir.

Çizelge 6.5. İncelenen İşletmelerde İşgücü Mevcudu ve Kullanım Durumu (%)

		İŞLETME GRUPLARI			
		1. Grup (32)	2. Grup (31)	3. Grup (24)	İşlt. Ort. (87)
		%	%	%	%
İşletme Dışında Kullanılan Aile İşgücü	Tarımda	-------	-------	0,21	0,07
	Tarım Dışı	7,88	3,38	3,96	4,99
İşletmede Kullanılan Aile İşgücü		39,00	42,70	46,93	42,92
Kullanılmayan (Atıl) Aile İşgücü		53,12	53,92	48,90	52,02
İşletmede Kullanılabilir Aile İşgücü		100,00	100,00	100,00	100,00
- İşletmede Kullanılan Aile İşgücü		85,21	81,90	76,11	80,59
- İşletmede Kullanılan Geçici Ücretli İşgücü		14,79	18,10	23,89	19,41
İşletmede Kullanılan Toplam İşgücü		100,00	100,00	100,00	100,00

Çizelge 6.5 incelendiğinde işletmede kullanılan geçici ücretli işgücünün, işletme arazisinin büyüklüğü ile doğru orantılı olarak arttığı görülmektedir. Birinci grup işletmede bu oran %14,79; ikinci grup işletmede %18,10; üçüncü grup işletmede ise %23,89'dur.

6.1.2. İncelenen İşletmelerin Arazi Mevcudu

Bu bölümde araştırma bölgesinin arazi varlıkları, tasarruf şekilleri (kiraya tutulan arazi, mülk arazi, ortağa tutulan arazi vb…), arazi nevileri (sulu, kuru, meyve,bağ arazisi vb…) ve dağılımı ile kullanım şekilleri incelenmiştir.

6.1.2.1. Arazi Mevcudu, Tasarruf Şekli ve Arazilerin Parçalılık Durumu

İncelenen işletmelerde arazi varlığı mülk arazi ve kiraya ve ortağa tutulan arazilerden oluşmaktadır.

İncelenen işletmelerde arazi varlığı, arazinin tasarruf şekli ve parçalılık durumu çizelge 6.6'da verilmiştir.

Çizelge 6.6. İşletme Başına Düşen Arazi Varlığı ,Tasarruf Şekli ve Parçalılık Durumu (da ve %)

		İŞLETME GRUPLARI							
		1. Grup (32)		2. Grup (31)		3. Grup (24)		İşlt. Ort. (87)	
		(da)	%	(da)	%	(da)	%	(da)	%
MÜLK ARAZİ	Toplam Mülk Arazi	15,42	92,34	36,79	89,91	100,79	86,51	46,58	88,12
	Mülk Araziden Ortağa ve Kiraya Verilen	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------
	Bizzat İşletilen Mülk Arazi	15,42	92,34	36,79	89,91	100,79	86,51	46,58	88,12
Kiraya Tutulan Arazi		-------	-------	0,65	1,59	3,33	2,86	1,15	2,18
Ortağa Tutulan Arazi		1,28	7,66	3,48	8,50	12,38	10,63	5,13	9,70
TOPLAM İŞLETME ARAZİSİ		16,70	100,00	40,92	100,00	116,50	100,00	52,86	100,00
Ortalama Parsel Sayısı (adet)		2,59		4,74		8,71		5,05	
Ortalama Parsel Alanı (da)		6,45		8,63		13,38		10,47	

İncelenen işletmelerde ortalama işletme arazisi büyüklüğü 16,70 ile 116,50 da arasında değişmektedir. Ortalama işletme arazisi genişliği ise 52,86 da'dır.

Çizelgeden de görüldüğü gibi tüm işletme gruplarında mülk arazinin oranı kiraya ve ortağa tutulan araziden daha fazladır. Örneğin birinci grup işletmede ortağa tutulan arazinin toplam arazi içindeki oranı %7,66 iken mülk arazinin oranı %92,34'tür.

Yine aynı çizelgede işletmelerin sahip oldukları işletme arazisinin dağınık veya toplu oluşunu belirtmek amacı ile toplam işletme arazisinin parçalılık durumu verilmiştir. İşletme büyüklükleri arttıkça ortalama parsel sayısı da artmaktadır. Ortalama parsel sayısı birinci grup işletmede 2,59; ikinci grup işletmede 4,74; üçüncü grup işletmede 8,71 ve işletmeler ortalamasında ise 5,05 adettir.

Bu durum incelenen işletmelerde arazilerin parçalı olduğu ve küçük parsellere ayrıldığını göstermektedir.

6.1.2.2. Arazi Nev'ileri ve Dağılımı

İncelenen işletmelerin arazi nev'ileri ve işletme arazisi içindeki dağılımları çizelge 6.7'de verilmiştir.

Çizelge 6.7. İncelenen İşletmelerde Arazi Nev'ileri(da) ve İşletme Arazisi İçerisindeki Dağılımı(%)

		İŞLETME GRUPLARI							
		1. Grup (32)		2. Grup (31)		3. Grup (24)		İşlt. Ort. (87)	
		Alanı (da)	%	Alanı(da)	%	Alanı(da)	%	Alanı da)	%
Tarla Arazisi	Sulu	6,56	39,28	16,02	39,15	45,97	39,46	20,80	39,35
	Kuru	8,90	53,29	20,97	51,25	65,19	55,96	28,73	54,35
	Toplam	15,46	92,57	36,99	90,40	111,16	95,42	49,53	93,70
Meyve Bahçesi		-------	-------	2,19	5,35	1,21	1,04	1,11	2,10
Bağ Alanı		0,15	0,90	0,35	0,85	0,75	0,64	0,39	0,74
Sebze Alanı		1,09	6,53	1,39	3,40	3,38	2,90	1,83	3,46
Toplam		1,24	7,43	3,93	9,60	5,34	4,58	3,33	6,30
Ağaçlık Arazi		-------	-------	-------	-------	-------	-------	------	-------
Toplam İşletme Arazisi		16,70	100,00	40,92	100,00	116,50	100,00	52,86	100,00

Toplam işletme arazisinin büyük çoğunluğunu tarla arazisi oluşturmaktadır. Tarla arazisinin oranı birinci grup işletmede %92,57; ikinci grup işletmede %80,40; üçüncü grup işletmede %95,42; işletmeler ortalamasında ise %93,70'lik bir paya sahiptir.

İşletmeler ortalamasında tarla arazisini %1,83 ile sebze alanı, %1,11 ile meyve bahçesi ve %0,39 ile bağ alanı takip etmektedir.

6.1.2.3. İşletme Arazisinin Kullanılış Şekli

Çizelge 6.8'de işletme arazilerinin kullanılış şekli yer almaktadır.

Çizelge 6.8. İncelenen İşletmelerde İşletme Arazisinin Kullanılış Şekli

	İŞLETME GRUPLARI							
	1. Grup (32)		2. Grup (31)		3. Grup (24)		İşlt. Ort. (87)	
	Alanı (da)	%	Alanı (da)	%	Alanı (da)	%	Alanı (da)	%
Ekilen	16,20	97,01	38,08	93,06	107,00	91,85	49,04	92,77
Nadas	0,50	2,99	2,84	6,94	9,50	8,15	3,82	7,23
TOPLAM	16,70	100,00	40,92	100,00	116,50	100,00	52,86	100,00

Ekilen arazilerin nadasa bırakılan arazilerden daha fazla olduğu görülmektedir. İşletmeler ortalamasına bakıldığında ekilen ortalama arazi miktarının %92,77; nadasa bırakılan arazinin oranının ise %7,23 olduğu görülmektedir.

Çizelge 6.9'da işletmelerde yetiştirilen ürünlerin ekiliş-dikiliş alanları ve yüzdeleri verilmektedir.

Toplam ekiliş alanı içerisinde en yüksek paya sahip olan ürün grubu tahıllardır. Ayrıca işletme arazisi arttıkça tahılların ekiliş alanları da artmıştır. Toplam tahıl ekiliş alanı birinci grup işletmede 7,95 da, ikinci grup işletmede 23,67 da, üçüncü grup işletmede 66,63 da'dır. İşletmeler ortalamasında ise 29,73 da olduğu görülmektedir.

Yetiştirilen ürünlerin işletmeler ortalamasındaki yüzdelerine bakıldığında tahıldan sonra endüstri bitkileri (%12,15), sebzeler (%1,83), baklagiller (%1,78), yem bitkileri (%1,50), meyve ve bağ (%1,50), yumru bitkiler (%0,55) gelmektedir.

Ağaçlar ve bazı meyveler ise tarla sınırında yer almaktadır.

Çizelge 6.9. İncelenen işletmelerde Yetiştirilen Ürünler ve Ekiliş-Dikiliş Alanları (da)

		İŞLETME GURUPLARI							
		I. Grup(32)		II. Grup(31)		III. Grup(24)		İşlt. Ort.(87)	
		(da)	%	(da)	%	(da)	%	(da)	%
Tahıllar	Buğday	7,20	43,11	21,90	53,52	59,42	51,00	26,84	50,77
	Arpa	0,75	4,49	1,77	4,33	5,21	4,47	2,34	4,43
	Mısır	-------	--------	-------	--------	2,00	1,72	0,55	1,04
	Toplam	7,95	47,60	23,67	57,85	66,63	57,19	29,73	56,24
Endüstri Bitkileri	Ş. Pancarı	6,30	37,73	7,52	18,38	17,46	14,99	9,81	18,56
	Ayçiçeği	-------	--------	0,65	1,59	7,63	6,55	2,34	4,42
	Toplam	6,30	37,73	8,17	19,97	25,09	21,54	12,15	22,98
Sebzeler	Domates	0,59	3,53	0,75	1,83	0,71	0,61	0,68	1,29
	Y. Fasulye	0,16	0,96	0,03	0,07	0,13	0,11	0,10	0,19
	Biber	-------	--------	-------	--------	0,06	0,05	0,02	0,04
	Bamya	-------	--------	-------	--------	0,02	0,02	0,01	0,02
	Kavun	-------	--------	-------	--------	0,21	0,18	0,06	0,11
	Karpuz	0,34	2,04	0,61	1,50	2,25	1,93	0,96	1,81
	Toplam	1,09	6,53	1,39	3,40	3,38	2,90	1,83	3,46
Baklagiller	K. fasulye	0,02	0,12	-------	--------	0,29	0,25	0,09	0,17
	Nohut	0,56	3,35	1,13	2,76	3,83	3,29	1,66	3,14
	Mercimek	-------	--------	-------	--------	0,10	0,09	0,03	0,06
	Toplam	0,58	3,47	1,13	2,76	4,22	3,63	1,78	3,37
Yem Bitkisi	Fiğ	-------	--------	0,19	0,46	3,33	2,86	0,99	1,87
	Yonca	0,13	0,78	0,48	1,17	1,08	0,93	0,52	0,98
	Toplam	0,13	0,78	0,67	1,63	4,41	3,79	1,50	2,85
Yumru Bitkiler	Patates	-------	--------	0,03	0,07	0,02	0,01	0,02	0,04
	Soğan	-------	--------	0,48	1,17	1,29	1,11	0,53	1,00
	Toplam	-------	--------	0,51	1,24	1,31	1,12	0,55	1,04
Meyve	Şeftali	-------	--------	0,71	1,74	-------	--------	0,25	0,47
	Elma	-------	--------	0,39	0,95	1,21	1,04	0,47	0,89
	Kiraz	-------	--------	0,03	0,07	-------	--------	0,01	0,02
	Vişne	-------	--------	1,06	2,59	-------	--------	0,38	0,72
	Dut	-------	--------	-------	--------	-------	--------	--------	--------
	Armut	-------	--------	-------	--------	-------	--------	--------	--------
	Erik	-------	--------	-------	--------	-------	--------	--------	--------
	Kayısı	-------	--------	-------	--------	-------	--------	--------	--------
	Ceviz	-------	--------	-------	--------	-------	--------	--------	--------
	Ayva	-------	--------	-------	--------	-------	--------	--------	--------
	Vez	-------	--------	-------	--------	-------	--------	--------	--------
	Bağ (Üzüm)	0,15	0,90	0,35	0,86	0,75	0,64	0,39	0,73
	Toplam	0,15	0,90	2,54	6,21	1,96	1,68	1,50	2,83
Ağaçlık	Kavak	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------
	Söğüt	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------
	Çam	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------
	Toplam	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------
Toplam		16,20	97,01	38,08	93,06	107,00	91,85	49,04	92,77
Nadas		0,50	2,99	2,84	6,94	9,50	8,15	3,82	7,23
Toplam İşletme Arazisi		16,70	100,00	40,92	100,00	116,50	100,00	52,86	100,00

6.1.3. İncelenen İşletmelerde Sermaye Miktarı ve Bileşimi

Tarımda sermaye çeşitli yönlerden gruplandırılmaktadır. Ancak tarımsal işletmecilik açısından en çok kullanılan; sermayenin fonksiyonlarına göre sınıflandırılmasıdır **(Karacan, 1991; İnan, 2001).** Ele alınan işletmelerde, tespit edilen sermaye unsurları bu esasa tabi tutularak sınıflandırılmış ve incelenmiştir.

Bu ayırıma göre, sermaye esas olarak iki ana grupta 'Aktif Sermaye' ve 'Pasif Sermaye' olarak incelenmiştir.

6.1.3.1. Aktif Sermaye

İncelenen işletmelerde aktif sermaye, arazi sermayesi ve işletme sermayesinden oluşmaktadır. Bir işletmenin normal çalışabilmesi için, o işletmede çeşitli sermaye unsurlarının belirli oranlarda olması gerekmektedir. Dolayısıyla işletmede gerekli olan sermayelerden birinin bulunmaması da fazla olması da aynı etkiyi yapmaktadır **(Karagölge ve Ark., 1995).** Bu durum işletme sonuçlarını olumsuz yönde etkileyeceği gibi, gereğinden fazla sermayede rantabilitenin düşmesine neden olabilmektedir
(Esengün, 1990).

Çizelge 6.10'da incelenen işletmelerde, işletme başına düşen aktif sermaye miktarı ve oranı verilmiştir.

Çok yönlü üretimde bulunan (bitkisel üretim, hayvansal üretim ve mamuleciliği birleştirirsek en rasyonel şekilde çalışan) işletmelerde, toplam aktif sermayenin %50'sinin arazi sermayesi, %50'sinin ise işletme sermayesi olması gerekmektedir
(Erkuş ve Ark, 1995).

Ancak çizelge incelendiğinde birinci grup işletmelerde toplam aktif sermayenin %64,02'sini; ikinci grup işletmelerde %83,57'sini; üçüncü grup işletmelerde %85,47'sini ve işletmeler ortalamasında ise %81,55'ini arazi sermayesinin oluşturduğu görülür.

Bu durum incelenen işletmelerde arazi sermayesinin fazla olduğunu göstermektedir. İşletme sermayesinin oransal olarak düşük kalması işletmelerin modern üretim tekniklerini ve modern girdileri kullanmada yetersiz kaldıklarını göstermektedir.

Çizelge 6.10. İncelenen İşletmelerde İşletme Başına Düşen Aktif Sermaye(milyon TL) ve Oransal Dağılımı(%)

			İŞLETME GRUPLARI			
			1. Grup (32)	2. Grup (31)	3. Grup (24)	İşl.Ort. (87)
			Değeri	Değeri	Değeri	Değeri
ARAZİ SERMAYESİ	Toprak Varlığı		21 929,69	53 158,06	192 283,33	80 051,15
	Arazi Islahı Varlığı		657,19	654,84	548,63	626,41
	Bina Varlığı		9 359,69	12 926,13	18 428,04	13 132,10
	Bitki Varlığı		1 270,70	1 840,76	7 369,87	3 156,35
	Tarla Demirbaşı Varlığı		411,96	807,05	2 023,39	997,27
	Arazi Sermayesi Toplamı		33 629,23	69 386,84	220 653,26	97 963,28
İŞLETME SERMAYESİ	Sabit İşletme Varlığı	Alet-Makine Varlığı	10 203,13	8 408,87	19 560,42	12 145,12
		Hayvan Varlığı	5 336,51	3 602,58	12 513,92	6 698,65
	Döner İşletme Varlığı	Malz-Mühim.Varlığı	386,59	447,90	742,63	506,65
		Para Varlığı	2 971,25	1 179,35	4 681,25	2 804,48
	İşletme Sermayesi Toplamı		18 897,48	13 638,70	37 498,22	22 154,90
AKTİF SERMAYE TOPLAMI			52 526,71	83 025,54	258 151,48	120 118,18
İşletme Arazisi Dekarına Düşen Aktif Sermaye (Milyon TL/Da)			3 145,31	2 028,97	2 215,89	2 272,38
			%	%	%	%
ARAZİ SERMAYESİ	Toprak Varlığı		41,75	64,02	74,49	66,64
	Arazi Islahı Varlığı		1,25	0,79	0,21	0,52
	Bina Varlığı		17,82	15,57	7,14	10,93
	Bitki Varlığı		2,42	2,22	2,85	2,63
	Tarla Demirbaşı Varlığı		0,78	0,97	0,78	0,83
	Arazi Sermayesi Toplamı		64,02	83,57	85,47	81,55
İŞLETME SERMAYESİ	Sabit İşletme Varlığı	Alet-Makine Varlığı	19,42	10,13	7,58	10,11
		Hayvan Varlığı	10,16	4,34	4,85	5,58
	Döner İşletme Varlığı	Malz-Mühim.Varlığı	0,74	0,54	0,29	0,42
		Para Varlığı	5,66	1,42	1,81	2,34
	İşletme Sermayesi Toplamı		35,98	16,43	14,53	18,45
AKTİF SERMAYE TOPLAMI			100.00	100.00	100.00	100.00

Aktif sermaye toplamı, işletme büyüklüğü arttıkça artmakta ancak işletme arazisi dekarına düşen aktif sermaye azalmaktadır. Birinci grup işletmelerde bu değer 3145,31 milyon TL iken üçüncü grup işlemelerde 2215,89 milyon TL'ye düşmüştür.

Aktif sermayeyi oluşturan unsurların tümünü incelendiğinde, en yüksek pay %66,64 ile toprak sermayesine aittir. Bunu sırasıyla bina sermayesi (%10,93), alet-makine sermayesi (%10,11), hayvan sermayesi (%5,58), bitki sermayesi (%2,63), para sermayesi (%2,34) izlemektedir.

6.1.3.2. Pasif Sermaye

İncelenen işletmelerde pasif sermaye, yabancı sermaye ve öz sermayenin toplamından oluşmaktadır. Yabancı sermayeyi oluşturan unsurlar; işletme borçları ile kiraya ve ortağa tutulan toprak kıymetidir.

Çizelge 6.11'de işletme başına düşen pasif sermaye ve öz sermaye değerleri verilmiştir.

Çizelge 6.11. İşletme Başına Düşen Pasif Sermaye (milyon TL) ve Oransal Dağılımı (%)

		İŞLETME GRUPLARI			
		1. Grup (32)	2. Grup (31)	3. Grup (24)	İşl.Ort.(87)
		Değeri	Değeri	Değeri	Değeri
YABANCI SERMAYE	Borçlar	1 184,24	1 765,81	7 432,29	3 115,07
	Kiraya ve Ortağa Tutulan Top.Kıym.	1 571,88	3 741,94	34 041,67	11 302,30
	Yabancı Sermaye Toplamı	2 756,12	5 507,75	41 473,96	14 417,37
Öz Sermaye Toplamı		49 770,58	77 517,79	216 677,50	105 700,81
Pasif Sermaye Toplamı (milyon TL)		52 526,70	83 025,54	258 151,46	120 118,18
Pasif Sermaye (milyon TL/da)		3 145,31	2 028,97	2 215,89	2 272,38
		%			
YABANCI SERMAYE	Borçlar	2,26	2,13	2,88	2,59
	Kiraya ve Ortağa Tutulan Top.Kıym.	2,99	4,51	13,19	9,41
	Yabancı Sermaye Toplamı	5,25	6,64	16,07	12,00
Öz Sermaye Toplamı		94,75	93,36	83,93	88,00
Pasif Sermaye Toplamı		100,00	100,00	100,00	100,00

Çizelge incelendiğinde yabancı sermayenin daha çok kiraya ve ortağa tutulan toprak kıymetinden oluştuğu görülmektedir. İşletmeler ortalamasındaki oransal dağılımlarına bakıldığında pasif sermayenin %2,59'nu borçlar; %9,41'ini kiraya ve ortağa tutulan toprak kıymetinin oluşturduğu söylenebilir.

6.1.4. İncelenen İşletmelerde Bitkisel ve Hayvansal Ürünlerin Üretimi ve Kullanılış Şekli

6.1.4.1. Bitkisel Ürünlerin Üretimi ve Kullanılış Şekli

Çizelge 6.12'de incelenen işletmelerin bitkisel üretim miktarları verilmiştir. Çizelge incelendiğinde bazı ürünlerin üretim miktarlarının işletme büyüdükçe arttığı, bazı ürünlerin üretim miktarlarının ise işletme büyüklüğündeki artışla bir ilgisinin olmadığı her tabakada farklılık gösterdiği görülmektedir. Örneğin; buğdayın üretim miktarı tabaka büyüklüğüne bağlı olarak artmakta ancak arpanın üretim miktarı ise her tabakada değişiklik göstermektedir.

Çizelge 6.12. İşletme Başına Düşen Bitkisel Ürünler Üretim Miktarları (kg)

		İŞLETME GURUPLARI			
		I. Grup(32)	II.Grup(31)	III.Grup(24)	İşlt. Ort.(87)
		(kg)	(kg)	(kg)	(kg)
Tahıllar	Buğday	2 433,25	5 990,32	18 674,17	8 180,97
	Arpa	205,00	393,87	1 981,67	762,41
	Mısır	-------	-------	1 291,67	356,32
Endüstri Bitkileri	Ş. Pancarı	24 765,63	32 353,23	87 812,50	4 4861,50
	Ayçiçeği	-------	193,55	2 093,75	646,55
Sebzeler	Domates	987,50	874,19	1 500,00	1 088,50
	Y. Fasulye	75,00	16,13	95,83	59,77
	Biber	-------	-------	54,17	14,94
	Bamya	-------	-------	1,46	0,40
	Kavun	-------	-------	416,67	114,94
	Karpuz	1 012,50	1 362,90	4 758,33	2 170,69
Baklagiller	K. fasulye	2,50	-------	23,33	7,36
	Nohut	45,94	136,29	366,46	166,55
	Mercimek	-------	-------	7,50	2,07
Yem Bitkisi	Fiğ	-------	29,03	375,00	113,79
	Yonca	187,50	548,39	1 208,33	597,70
Yumru Bitkiler	Patates	-------	16,13	16,67	10,35
	Soğan	-------	1 822,58	4 216,67	1 812,64
Meyve	Şeftali	6,69	18,61	0,83	9,32
	Elma	127,81	1 390,32	2 113,75	1 125,52
	Kiraz	3,91	1,94	16,25	6,61
	Vişne	60,00	153,23	145,83	116,90
	Dut	-------	3,55	3,75	2,30
	Armut	26,56	28,65	24,79	26,82
	Erik	-------	-------	-------	-------
	Kayısı	-------	3,87	-------	1,38
	Ceviz	-------	-------	14,17	3,91
	Ayva	0,13	1,10	-------	0,44
	Vez	0,47	-------	-------	0,17
	Bağ (Üzüm)	18,75	35,48	208,33	77,01

Araştırmaya konu olan şeker pancarının üretim miktarı incelendiğinde ise şeker pancarı üretiminin işletme büyüklüğüne bağlı olarak arttığı görülmektedir. Birinci grup işletmede 24765,63 kg; ikinci grup işletmede 32353,23 kg; üçüncü grup işletmede 87812,50 kg; işletmeler ortalamasında ise 44861,50 kg'dır.

Çizelge 6.13'te ise yetiştirilen ürünlerin dekara verimleri verilmiştir. Şeker pancarının dekara verimine bakıldığında işletme arazisinin büyüklüğü arttıkça dekara veriminde arttığı görülmektedir. Birinci gurupta 3931,05 kg/da olan şeker pancarı verimi üçüncü grupta 5029,35 kg/da'a yükselmiştir. İşletmeler ortalamasında ise şeker pancarının dekara verimi 4573,04 kg/da dır.

Çizelge 6.13. İncelenen İşletmelerde Bitkisel Ürünlerin Dekara Verimleri (kg/da)

YETİŞTİRİLEN ÜRÜNLER		İŞLETME GURUPLARI			
		I.Grup(32)	II.Grup(31)	III.Grup(24)	İşlt. Ort.(87)
		(kg/da)	(kg/da)	(kg/da)	(kg/da)
Tahıllar	Buğday	337,95	273,53	314,27	304,81
	Arpa	273,33	222,53	380,36	325,82
	Mısır	-------	-------	645,84	647,85
Endüstri Bitkileri	Ş. Pancarı	3 931,05	4 302,29	5 029,35	4 573,04
	Ayçiçeği	-------	297,77	274,41	276,30
Sebzeler	Domates	1 673,73	1 165,59	2 112,68	1 600,74
	Y. Fasulye	468,75	537,67	737,15	597,70
	Biber	-------	-------	902,83	747,00
	Bamya	-------	-------	73,00	40,00
	Kavun	-------	-------	1 984,14	1 915,67
	Karpuz	2 945,45	2 223,68	2 114,81	2 248,21
Baklagiller	K. fasulye	125,00	-------	80,45	81,78
	Nohut	82,04	120,61	95,68	100,33
	Mercimek	-------	-------	75,00	69,00
Yem Bitkisi	Fiğ	-------	152,79	112,61	114,94
	Yonca	1 442,31	1 142,48	1 118,82	1 149,42
Yumru Bitkiler	Patates	-------	537,67	833,50	517,50
	Soğan	-------	3 797,04	3 268,74	3 420,08
Meyve	Şeftali	*	26,21	*	37,28
	Elma	*	3 564,92	1 746,90	2 394,72
	Kiraz	*	64,67	*	661,00
	Vişne	*	144,56	*	307,63
	Dut	-------	*	*	*
	Armut	*	*	*	*
	Erik	-------	-------	-------	-------
	Kayısı	-------	*	-------	*
	Ceviz	-------	-------	*	*
	Ayva	*	*	-------	*
	Vez	*	-------	-------	*
	Bağ (Üzüm)	125,00	101,37	277,77	197,46

(*) Bu ürünler tarla sınırında yer aldığından değerleri hesaplanmamıştır

Çizelge 6.14'te işletmelerde üretilen bitkisel ürünlerin kullanılış şekilleri ve oransal dağılımları verilmiştir.

Çizelge 6.14. İncelenen İşletmelerde Tarla Ürünlerinin Kullanılış Şekli (milyon TL), Oransal Dağılımı(%)

	İŞLETME GRUPLLARI							
	1.Grup (32)		2.Grup (31)		3.Grup (24)		İşlt. Ort. (87)	
	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%
Ailede Tüketilen	154,55	4,51	348,66	4,79	780,72	4,17	396,45	4,39
İşçilere Verilen	5,75	0,17	--------	-------	48,68	0,26	15,54	0,17
Ortakçı Payı Olarak Ayrılan	111,98	3,27	219,10	3,01	931,29	4,97	376,17	4,17
Hayvan Yemi Olarak Kullanılan	1 056,99	30,86	2 976,61	40,85	5 225,25	27,88	2 890,86	32,03
Tohumluk Olarak Ayrılan	60,22	1,76	164,22	2,25	538,34	2,87	229,17	2,54
Satılan	2 035,13	59,43	3 577,65	49,10	11 218,38	59,85	5 118,07	56,70
TOPLAM	3 424,62	100,00	7 286,24	100,00	18 742,66	100,00	9 026,26	100,00

Çizelge incelendiğinde yetiştirilen ürünlerin büyük çoğunluğunun satıldığı söylenebilir. İşletmeler ortalamasına bakıldığında bitkisel ürünlerin %56,70'inin satıldığı görülmektedir. Bu durum bütün işletme gruplarında üretim faaliyetinin pazara dönük olarak yapıldığını göstermektedir. Ürünlerin %4,39'u ise ailede kullanılmaktadır. Üretilen bitkisel ürünlerin %32,03'ü hayvan yemi; %4,17'si ortakçı payı; %2,54'ü tohumluk olarak kullanılmakta %0,17'si ise işçilere verilmektedir.

Çizelge 6.15 ve çizelge 6.16'da ise meyvelerin ve bağdan elde edilen ürünlerin kullanılış şekilleri verilmiştir. Her iki ürününde de işletmeler ortalamasına bakıldığında, ürünlerin büyük bir kısmının satıldığı görülmektedir. Çizelge incelendiğinde meyvelerin %70,79'unun; bağdan elde edilen ürünün ise %55,23'ünün satıldığı görülmektedir.

Çizelge 6.15. İncelenen İşletmelerde Meyvelerin Kullanılış Şekli, Oransal Dağılımı (milyon TL ve %)

	İŞLETME GRUPLARI							
	I. Grup (32)		II. Grup (31)		III. Grup (24)		İşlt. Ort. (87)	
	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%
Ailede Tüketilen	53,99	56,64	139,52	19,73	169,52	11,11	116,34	16,44
İşçilere Verilen	-------	-------	-------	-------	29,79	1,95	8,22	1,16
Ortakçı Payı Olarak Ayrılan	-------	-------	-------	-------	297,92	19,53	82,18	11,61
Satılan	41,33	43,36	567,45	80,27	1028,54	67,41	501,13	70,79
TOPLAM	95,32	100,00	706,97	100,00	1525,77	100,00	707,87	100,00

Çizelge 6.16. İncelenen İşletmelerde Bağdan Elde Edilen Ürünün Kullanılış Şekli ve Oransal Dağılımı (Milyon TL ve %)

	İŞLETME GRUPLARI							
	I. Grup (32)		II. Grup (31)		III. Grup (24)		İşlt. Ort. (87)	
	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%
Ailede Tüketilen	9,37	66,64	14,52	54,55	62,5	40,00	25,86	44,77
Satılan	4,69	33,36	12,10	45,45	93,75	60,00	31,90	55,23
TOPLAM	14,06	100,00	26,62	100,00	156,25	100,00	57,76	100,00

6.1.4.2. Hayvan Varlığı, Hayvansal Ürünler Üretim Durumu ve Kullanılış Şekli

İncelenen işletmelerde hayvan varlığı, hayvansal ürünler üretim durumu ve kullanılış şekline de yer verilmiştir. Çizelge 6.17'te hayvan sayıları adet olarak ve büyükbaş hayvan birimi (BBHB) cinsinden gösterilmiştir.

Çizelge 6.17. İşletme Başına Düşen Hayvan Sayıları (Adet ve BBHB)

			İŞLETME GRUPLARI							
			1.Grup (32)		2.Grup (31)		3.Grup (24)		İşlt. Ort. (87)	
			Adet	BBHB	Adet	BBHB	Adet	BBHB	Adet	BBHB
İş Hayvanları		Eşek	0,03	0,015	0,03	0,015	0,04	0,020	0,03	0,015
		TOPLAM	0,03	0,015	0,03	0,015	0,04	0,020	0,03	0,015
İRAT HAYVANLARI	Büyükbaş Hayvanlar	Boğa	0,53	0,742	0,19	0,266	0,96	1,344	0,53	0,742
		İnek	1,94	1,940	1,39	1,390	4,33	4,330	2,40	2,400
		Buzağı	1,10	0,132	0,87	0,104	2,58	0,310	1,43	0,172
		Dana	0,63	0,315	0,26	0,130	0,79	0,395	0,54	0,270
		Tosun /Düve	0,94	0,658	0,61	0,427	1,25	0,875	0,91	0,637
		Manda İneği	0,53	0,795	0,10	0,150	0,33	0,495	0,32	0,480
	Toplam		5,67	4,582	3,42	2,467	10,24	7,749	6,13	4,701
	Kümes Hayvanı	Tavuk	5,28	0,021	4,00	0,016	7,62	0,030	5,47	0,022
		Horoz	0,56	0,002	0,26	0,001	0,92	0,004	0,55	0,002
		Hindi	------	------	0,19	0,001	0,12	0,001	0,10	0,000
	Toplam		5,84	0,023	4,45	0,018	8,66	0,035	6,12	0,024
GENEL TOPLAM			11,54	4,620	7,90	2,500	18,94	7,804	12,28	4,740

Çizelge incelendiğinde iş hayvanlarının çok az olduğu görülmektedir. Büyükbaş ve kümes hayvanlarının sayısı işletme büyüklüğüne göre farklılık göstermektedir. İşletmeler ortalamasına bakıldığında ise büyükbaş hayvan sayıları ile kümes hayvanlarının aynı sayıda olduğu görülmektedir.

Çizelge 6.18'de hayvansal ürünlerin üretim miktarları verilmiştir.

Çizelge 6.18. İncelenen İşletmelerde Hayvansal Ürünler Üretimi (kg ve adet)

	İşletme Grupları			
	1. Grup (32)	2. Grup (31)	3. Grup (24)	İşlt. Ort. (87)
Süt (1.laktasyonda)	4 334,38	3 861,29	7 116,67	4 933,34
Yumurta (adet)	1 103,75	784,52	1 418,75	1 076,90
Gübre	1 718,75	3 032,26	4 791,67	3 034,48

Süt üretim miktarı diğer ürünlerin üretim miktarlarından fazladır. Süt ve yumurta üretimi işletme büyüklüğüne göre farklılık göstermektedir. İşletmeler ortalamasında süt üretimi 4933,34 kg, yumurta üretimi 1076,90 adet ve gübre üretimi de 3034,48 kg dır.

Çizelge 6.19'da üretilen hayvansal ürünlerin kullanılış şekline yer verilmiştir. Birinci ve ikinci grup işletmelerde hayvansal ürünler daha çok ailede tüketilmiştir. Ancak üçüncü gurup işletmede satılan ürünlerin oranı daha çoktur. İşletmeler ortalamasında, ürünlerin %57,93'ünün ailede tüketildiği; %41,80'inin satıldığı; %0,27'sinin ise işletmede kullanıldığı görülmektedir.

Çizelge 6.19. İncelenen İşletmelerde Hayvansal Ürünlerin Kullanılış Şekli(Milyon TL), Oransal Dağılımı (%)

	İŞLETME GRUPLARI							
	1. Grup (32)		2. Grup (31)		3. Grup (24)		İşlt. Ort. (87)	
	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%
Ailede Tüketilen	1 198,34	65,07	1 209,31	78,08	1 023,73	37,03	1 154,08	57,93
İşçilere Verilen	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------
İşletmede Kullanılan	0,94	0,05	7,58	0,49	8,13	0,29	5,29	0,27
Satılan	642,49	34,88	331,97	21,43	1 733,12	62,68	832,71	41,80
TOPLAM	1 841,77	100,00	1 548,86	100,00	2 764,98	100,00	1 992,08	100,00

6.2. İncelenen İşletmelerin Yıllık Tarımsal Faaliyet Sonuçları

Bu bölümde incelenen işletmelerin üretim faaliyetlerinde ekonomik anlamda ne ölçüde etkinlik sağlayabildikleri belirlenmeye çalışılmıştır. İşletmeler bir bütün olarak ele alınarak yıllık faaliyet sonuçlarına ulaşılmıştır.

6.2.1. Üretim Dalları İtibari İle Faaliyet Sonuçları

6.2.1.1. Üretim Dalları İtibari İle Brüt Üretim Değeri

Brüt üretim değeri, bir işletmenin bir üretim dönemindeki iktisadi faaliyeti sonucu elde ettiği yeni malların yeniden değerlendirilmesi ve mübadelesi yoluyla meydana gelen kıymet artışını ifade etmektedir **(Erkuş ve Demirci, 1985).** Yani brüt üretim değeri, işletmelerin ürettikleri bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerleri ile yıl içerisinde meydana gelen prodüktif envanter kıymet artışlarından oluşmaktadır **(Erkuş ve Ark., 1995).**

Çizelge 6.20'de işletme başına düşen bitkisel ürünler brüt üretim değeri verilmiştir. Brüt üretim değeri birinci ve üçüncü grup işletmelerde en fazla endüstri bitkilerinde, ikinci grup işletmelerde ise en fazla yem bitkilerinde görülmüştür. İşletmeler ortalamasında yine brüt üretim değeri en fazla olan ürün grubu endüstri bitkileridir. İşletmeler ortalamasında endüstri bitkilerinin oranı %27,74; yem bitkilerinin oranı %25,13; tahılların oranı ise %23,74'tür. Araştırmaya konu olan şeker pancarının brüt üretim değeri ise birinci ve üçüncü grup işletmelerde en fazladır. Şeker pancarının brüt üretim değeri birinci grup işletmede 1551,16 milyon TL; ikinci grup işletmede 2003,77 milyon TL; üçüncü grup işletmede 5485,42 milyon TL; işletmeler ortalamasında ise 2797,75 milyon TL'dir.

Meyvelerde ise bütün tabakalarda brüt üretim değeri en fazla olan ürün elmadır. Elmanın brüt üretim değeri birinci grup işletmelerde %0,57; ikinci grup işletmelerde %5,84; üçüncü grup işletmelerde %3,47; işletmeler ortalamasında ise %3,69'dur. İşletmeler ortalamasında, elmadan sonra en fazla brüt üretim değerine sahip ürün bağ (%1) dır.

Çizelge 6.20. İncelenen İşletmelerde İşletme Başına Düşen Bitkisel Ürünler BÜD (milyon TL ve %)

YETİŞTİRİLEN ÜRÜNLER		İŞLETME GURUPLARI							
		I. Grup (32)		II. Grup (31)		III. Grup (24)		İşlt. Ort.(87)	
		(da)	%	(da)	%	(da)	%	(da)	%
Tahıllar	Buğday	642,44	14,16	1 743,66	20,04	5 240,33	22,72	2 303,21	20,69
	Arpa	71,75	1,58	135,73	1,56	671,88	2,91	260,10	2,34
	Mısır	-------	-------	-------	-------	287,50	1,25	79,31	0,71
	Toplam	714,19	15,74	1 879,39	21,60	6 199,71	26,88	2 642,62	23,74
Endüstri Bitkileri	Ş.Pancarı	1 551,16	34,19	2 003,77	23,02	5 485,42	23,78	2 797,75	25,13
	Ayçiçeği	-------	-------	89,03	1,02	935,42	4,06	289,77	2,6
	Toplam	1 551,16	34,19	2 092,80	24,04	6 420,84	27,84	3 087,52	27,74
Sebzeler	Domates	99,14	2,19	109,03	1,25	183,75	0,80	126,00	1,13
	Y. Fasulye	37,50	0,83	8,06	0,09	42,71	0,18	28,45	0,26
	Biber	-------	-------	-------	-------	33,75	0,15	9,31	0,08
	Bamya	-------	-------	-------	-------	1,46	0,01	0,40	0,00
	Kavun	-------	-------	-------	-------	41,67	0,18	11,50	0,1
	Karpuz	97,50	2,15	105,97	1,22	517,92	2,25	216,50	1,94
	Toplam	234,14	5,17	223,06	2,56	821,26	3,57	392,16	3,52
Baklagiller	K. fasulye	0,75	0,02	-------	-------	29,17	0,13	8,32	0,07
	Nohut	30,23	0,67	77,34	0,89	254,73	1,10	108,95	0,98
	Mercimek	-------	-------	-------	-------	11,25	0,05	3,10	0,03
	Toplam	30,98	0,69	77,34	0,89	295,15	1,28	120,37	1,08
Yem Bitkisi	Fiğ	-------	-------	6,97	0,08	90,00	0,39	27,31	0,25
	Yonca	1000	22,04	2 838,71	32,62	5 041,67	21,86	2 770,12	24,88
	Toplam	1000	22,04	2 845,68	32,70	5 131,67	22,25	2 797,43	25,13
Yumru Bitkiler	Patates	-------	-------	8,06	0,09	8,33	0,04	5,17	0,05
	Soğan	-------	-------	315,81	3,63	317,00	1,37	199,98	1,8
	Toplam	-------	-------	323,87	3,72	325,33	1,41	205,15	1,84
Meyve (*)	Şeftali	3,81	0,08	8,60	0,10	0,79	0,00	4,68	0,04
	Elma	25,83	0,57	507,85	5,84	800,50	3,47	411,29	3,69
	Kiraz	1,91	0,04	2,23	0,03	9,17	0,04	4,03	0,04
	Vişne	23,48	0,52	80,07	0,92	70,21	0,30	56,54	0,51
	Dut	0,09	0,00	2,06	0,02	3,54	0,02	1,74	0,02
	Armut	13,75	0,30	14,32	0,16	13,56	0,06	13,90	0,12
	Erik	0,13	0,00	0,13	0,00	-------	-------	0,09	0,00
	Kayısı	0,21	0,01	2,64	0,03	-------	-------	1,02	0,01
	Ceviz	-------	-------	-------	-------	22,29	0,10	6,15	0,06
	Ayva	0,27	0,01	0,86	0,01	-------	-------	0,41	0,00
	Vez	0,38	0,01	-------	-------	-------	-------	0,14	0,00
	Bağ (Üzüm+Yaprak)	15,94	0,35	58,87	0,68	305,31	1,32	111,06	1,00
	Toplam	85,80	1,89	677,63	7,79	1 225,37	5,31	611,05	5,49
Ağaçlık (*)	Kavak	917,97	20,24	505,32	5,81	2 643,67	11,46	1 246,99	11,2
	Söğüt	2,19	0,05	77,74	0,89	-------	-------	28,51	0,26
	Toplam	920,16	20,28	583,06	6,70	2 643,67	11,46	1 275,49	11,46
Bitkisel Ürünler BÜD Toplamı		4 536,43	100,00	8 702,83	100,00	23 063,00	100,00	11 131,80	100,0

(*) Envanter kıymet artışları dahil edilmiştir.

Çizelge 6.21'de ise ürünlerin brüt üretim değerleri dekar başına verilmiştir. Tüm işletme gruplarında dekara en fazla brüt üretim değerine sahip olan ürün yoncadır. Birinci grup işletmelerde yoncanın dekara brüt üretim değeri 8000 milyon TL/da; ikinci grup işletmelerde 5866,67 milyon TL/da; üçüncü grup işletmelerde 4653,85 milyon TL/da; işletmeler ortalamasında ise 5355,56 milyon TL/da'dır. Şeker pancarının dekara brüt üretim değeri ise işletme büyüklüğü arttıkça artan bir seyir göstermektedir. Birinci grup işletmelerde dekara brüt üretim değeri 246,34 milyon TL/da; ikinci grup işletmelerde 266,60 milyon TL/da; üçüncü grup işletmelerde 315,20 milyon TL/da; işletmeler ortalamasında ise 285,18 milyon TL/da'dır.

Çizelge 6.21. İncelenen İşletmelerde Bitkisel Ürünlerin Ekiliş Alanı Dekarına Düşen BÜD (milyon TL/da)

		İŞLETME GURUPLARI			
		I. Grup (32)	II.Grup (31)	III.Grup (24)	İşlt. Ort.(87)
		Değeri	Değeri	Değeri	Değeri
Tahıllar	Buğday	89,19	79,67	88,20	85,82
	Arpa	95,67	76,50	129,00	110,92
	Mısır	-------	-------	143,75	143,75
Endüstri Bitkileri	Ş. Pancarı	246,34	266,60	314,20	285,18
	Ayçiçeği	-------	138,00	122,68	124,19
Sebzeler	Domates	166,95	146,96	259,41	185,80
	Y. Fasulye	240,00	250,00	341,67	275,00
	Biber	-------	-------	540,00	540,00
	Bamya	-------	-------	70,00	70,00
	Kavun	-------	-------	200,00	200,00
	Karpuz	283,64	172,89	230,19	224,23
Baklagiller	K. fasulye	48,00	-------	100,00	96,53
	Nohut	53,75	68,50	66,45	65,37
	Mercimek	-------	-------	108,00	108,00
Yem Bitkisi	Fiğ	-------	36,00	27,00	27,63
	Yonca	8 000,00	5 866,67	4 653,85	5 355,56
Yumru Bitkiler	Patates	-------	250,00	400,00	300,00
	Soğan	-------	652,67	245,42	378,22
Bağ (*)	(Üzüm+Yaprak)	104,08	165,91	407,08	285,03

(*) Envanter kıymet artışları dahil edilmiştir.

İncelenen işletmelerde hayvancılık üretim dallarının işletme başına düşen brüt üretim değerleri 6.22'de verilmiştir. Hayvancılık üretim dalı brüt üretim değeri işletmeler ortalamasında 2236,24 milyon TL olup, bunun 1853,21 milyon TL'si süt sığırcılığına aittir. Yani süt sığırcılığı, toplam hayvancılık brüt üretim değeri içinde %82,87 ile en fazla paya sahiptir.

Çizelge 6.22. İncelenen İşletmelerde İşletme Başına Düşen Hayvansal Üretim Dallarının BÜD (milyon TL ve %)

	İŞLETME GRUPLARI							
	1. Grup (32)		2. Grup (31)		3. Grup (24)		İşlt. Ort. (87)	
	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%
Süt Sığırcılığı (süt+peynir,yağ,çökelik)	1 424,89	71,31	1 615,39	90,17	2 731,50	87,32	1 853,21	82,87
Mandacılık	462,86	23,16	97,42	5,44	254,55	8,14	275,18	12,31
Tavukçuluk	110,41	5,53	78,65	4,39	142,17	4,54	107,85	4,82
Hayvansal Üretim BÜD Toplamı	1 998,16	100,00	1 791,46	100,00	3 128,22	100,00	2 236,24	100,00

(*) Envanter kıymet artışları dahil edilmiştir.

Çizelge 6.23'te hayvansal üretim dalının hayvan başına düşen brüt üretim değerleri verilmiştir. İşletmeler ortalamasına bakıldığında hayvan başına düşen en yüksek brüt üretim değerinin mandacılıkta olduğu görülmektedir.

Çizelge 6.23. İncelenen İşletmelerde Hayvansal Üretim Dallarının Hayvan Başına Düşen BÜD (milyon TL/Baş ve milyon TL/B BHB)

	İŞLETME GRUPLARI			
	1. Grup (32)	2. Grup (31)	3. Grup (24)	İşlt. Ort. (87)
	Değeri	Değeri	Değeri	Değeri
milyon TL / Baş				
Süt Sığırcılığı	735,42	1 164,58	630,35	771,43
Mandacılık	871,27	1 006,67	763,65	855,03
Tavukçuluk	20,91	18,75	18,34	19,35
milyon TL / BBHB				
Süt Sığırcılığı	23 527,51	36 104,54	15 129,47	67 122,95
Mandacılık	18 584,19	20 827,59	12 218,40	49 566,87
Tavukçuluk	168 238,10	143 411,76	110 064,52	426 500,00

(*) Envanter kıymet artışları dahil edilmiştir.

6.2.1.2. Üretim Dalları İtibari İle Değişken Masraflar

Brüt marj hesabının belirlenmesinde brüt üretim değerinin hesabından sonra ikinci aşama, bitkisel ve hayvansal üretim dallarının değişken masraflarının hesaplanmasıdır.

Çizelge 6.24'te bitkisel ürünlerin değişken masrafları yer almaktadır.

Birinci grup işletmelerde, işletme başına en fazla masrafı olan ürün endüstri bitkileridir %61,51, ikinci grup işletmede %41,40; üçüncü grup işletmelerde ise %44,52 ile tahıllar işletme başına en fazla masrafı olan üründür. İşletmeler ortalamasında ise işletme başına en fazla masraf yine endüstri bitkilerinde (%41,20) ve ikinci olarak da tahıllardadır (%40,23).

Meyvelerde, işletme başına düşen en fazla masraf birinci grup işletmede %1,09 ile bağa, ikinci grup işletmede yine %1,07 ile bağa ve üçüncü grup işletmede ise %2,81 ile elmaya yapılmıştır.

Şeker pancarında işletme başına düşen masraflar ise şöyle sıralanabilir. Birinci grupta, şeker pancarı için işletme başına düşen değişken masraf 968,42 milyon TL; ikinci grupta 38,07 milyon TL; üçüncü grupta 29,18 milyon TL'dir. İşletmeler ortalamasında ise 38,06 milyon TL'dir.

Çizelge 6.24. İncelenen İşletmelerde İşletme Başına Düşen Bitkisel Ürünler Değişken Masrafları (milyon TL, %)

		İŞLETME GURUPLARI							
		I. Grup (32)		II. Grup (31)		III. Grup (24)		İşlt. Ort.(87)	
		Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%
Tahıllar	Buğday	372,13	23,64	1 006,19	37,87	2592,62	39,80	1 210,61	36,43
	Arpa	21,74	1,38	93,80	3,53	216,24	3,32	101,07	3,04
	Mısır	-------	-------	-------	-------	91,10	1,40	25,13	0,76
	Toplam	393,87	25,02	1 099,99	41,40	2 899,96	44,52	1 336,81	40,23
Endüstri Bitkileri	Ş. Pancarı	968,43	61,51	1 011,43	38,07	1 900,85	29,18	1 240,97	37,35
	Ayçiçeği	-------	-------	45,36	1,70	406,05	6,23	128,18	3,86
	Toplam	968,43	61,51	1 056,79	39,77	2 306,90	35,41	1 369,15	41,20
Sebzeler	Domates	84,09	5,34	130,63	4,91	166,87	2,56	123,51	3,72
	Y. Fasulye	20,02	1,27	12,73	0,48	44,00	0,68	24,04	0,72
	Biber	-------	-------	-------	-------	14,65	0,23	4,04	0,12
	Bamya	-------	-------	-------	-------	3,21	0,05	0,89	0,03
	Kavun	-------	-------	-------	-------	31,88	0,49	8,79	0,26
	Karpuz	35,84	2,28	81,52	3,07	265,20	4,07	115,39	3,47
	Toplam	139,95	8,89	224,88	8,46	525,81	8,08	276,66	8,33
Baklagiller	K. fasulye	2,18	0,14	-------	-------	27,00	0,41	8,25	0,25
	Nohut	29,23	1,85	76,79	2,89	186,98	2,87	89,69	2,70
	Mercimek	-------	-------	-------	-------	11,04	0,17	3,05	0,09
	Toplam	31,41	1,99	76,79	2,89	225,02	3,45	100,99	3,04
Yem Bitkisi	Fiğ	-------	-------	11,97	0,45	40,42	0,62	15,42	0,46
	Yonca	9,24	0,59	27,55	1,04	78,03	1,20	34,74	1,05
	Toplam	9,24	0,59	39,52	1,49	118,45	1,82	50,16	1,51
Yumru Bitkiler	Patates	-------	-------	4,16	0,16	5,33	0,08	2,95	0,09
	Soğan	-------	-------	86,74	3,26	190,53	2,93	83,47	2,51
	Toplam	-------	-------	90,90	3,42	195,86	3,01	86,42	2,60
Meyve	Şeftali	-------	-------	20,90	0,79	13,33	0,21	11,12	0,33
	Elma	7,91	0,50	16,76	0,63	183,16	2,81	59,41	1,79
	Kiraz	-------	-------	1,03	0,04	-------	-------	0,37	0,01
	Vişne	-------	-------	1,03	0,04	-------	-------	0,37	0,01
	Dut	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------
	Armut	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------
	Erik	0,97	0,06	-------	-------	-------	-------	0,36	0,01
	Kayısı	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------
	Ceviz	-------	-------	-------	-------	3,38	0,05	0,93	0,03
	Ayva	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------
	Vez	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------
	Bağ (Üzüm+Yaprak)	17,19	1,09	28,39	1,07	24,38	0,37	23,16	0,70
	Toplam	26,07	1,65	68,11	2,57	224,25	3,44	95,72	2,88
Ağaçlık	Kavak	5,48	0,35	-------	-------	17,72	0,27	6,90	0,21
	Söğüt	0,00	0,00	-------	-------	-------	-------	-------	-------
	Toplam	5,48	0,35	-------	-------	17,72	0,27	6,90	0,21
Bitkisel Ürünler Değişken Masraf Toplamı		1 574,45	100,00	2 656,98	100,00	6 513,97	100,00	3 322,81	100,00

Çizelge 6.25'te ekiliş alanı dekarına düşen işletme masrafları verilmiştir. Birinci grup işletmede ekiliş alanı dekarına en yüksek değişken masrafa sahip ürün şeker pancarı (153,79 milyon TL/da); ikinci grup işletmede domates (176,07 milyon TL/da); üçüncü grup işletmede yeşil fasulye (352,03 milyon TL/da); işletmeler ortalamasında ise biberdir (234,33 milyon TL/da).

Çizelge 6.25. İncelenen İşletmelerde Bitkisel Ürünlerin Ekiliş Alanı Dekarına Düşen Değişken Masrafları (milyon TL/da)

		İŞLETME GURUPLARI			
		I. Grup (32)	II.Grup (31)	III.Grup (24)	İşlt. Ort.(87)
		Değeri	Değeri	Değeri	Değeri
Tahıllar	Buğday	51,66	45,97	43,63	45,11
	Arpa	28,98	52,87	41,52	43,10
	Mısır	----------	----------	45,55	45,55
Endüstri Bitkileri	Ş. Pancarı	153,79	134,57	108,88	126,50
	Ayçiçeği	----------	70,31	53,25	54,93
Sebzeler	Domates	141,63	176,07	235,58	182,12
	Y. Fasulye	128,10	394,50	352,03	232,34
	Biber	----------	----------	234,33	234,33
	Bamya	----------	----------	154,00	154,00
	Kavun	----------	----------	153,00	153,00
	Karpuz	104,27	133,00	117,87	119,51
Baklagiller	K. fasulye	139,00	--------	92,57	95,67
	Nohut	51,95	68,01	48,78	16,42
	Mercimek	----------	----------	106,00	106,00
Yem Bitkisi	Fiğ	----------	61,83	12,13	15,59
	Yonca	73,88	56,93	72,02	67,16
Yumru Bitkiler	Patates	----------	129,00	256,00	171,33
	Soğan	----------	179,27	147,50	157,86
Bağ	(Üzüm+Yaprak)	112,24	80,00	32,50	59,44

İşletme başına düşen hayvancılık değişken masrafları Çizelge 6.26'da verilmiştir. Bütün gruplarda işletme başına düşen en fazla masraf süt sığırcılığına aittir. İşletmeler ortalamasına bakıldığında işletme başına düşen toplam masraf içerisinde süt sığırcılığının (%88,33) en fazla orana sahip olduğu görülmektedir. Süt sığırcılığından sonra, mandacılık (%8,41) ve tavukçuluk (%3,26) gelmektedir.

Çizelge 6.26. İncelenen İşletmelerde İşletme Başına Düşen Hayvancılık Üretim Dallarının Değişken Masrafları (milyon TL, %)

	İŞLETME GRUPLARI							
	1. Grup (32)		2. Grup (31)		3. Grup (24)		İşlt. Ort. (87)	
	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%
Süt Sığırcılığı	1 311,81	82,50	1 681,77	92,67	3 272,00	88,91	1 984,38	88,33
Mandacılık	261,34	16,44	81,97	4,52	230,73	6,27	188,98	8,41
Tavukçuluk	16,89	1,06	51,05	2,81	177,33	4,82	73,32	3,26
Hayvansal Üretim Değişken Masrf. Toplamı	1 590,04	100,00	1 814,79	100,00	3 680,06	100,00	2 246,68	100,00

Çizelge 6.27'de hayvan başına düşen değişken masraflara yer verilmiştir. İşletmeler ortalamasında değişken masrafların dağılımı açısından mandacılık 587,20 milyon TL/baş ile en büyük miktara sahipken, bunu sırasıyla süt sığırcılığı (341,86 milyon TL/baş), ve tavukçuluk (11,97 milyon TL/baş) izlemektedir.

Çizelge 6.27. İncelenen İşletmelerde Hayvansal Üretim Dallarının Hayvan Başına Düşen Değişken Masrafları (milyon TL/Baş ve milyon TL/B BHB)

	İŞLETME GRUPLARI			
	1. Grup (32)	2. Grup (31)	3. Grup (24)	İşlt. Ort. (87)
	Değeri	Değeri	Değeri	Değeri
milyon TL / Baş				
Süt Sığırcılığı	255,96	506,17	329,95	341,86
Mandacılık	491,94	847,00	692,19	587,20
Tavukçuluk	2,89	11,47	20,46	11,97
milyon TL / BBHB				
Süt Sığırcılığı	11 102,35	22 462,30	10 822,51	40 919,91
Mandacılık	10 493,10	17 524,14	11 075,00	34 040,37
Tavukçuluk	23 495,65	87 913,89	121 600,00	255 154,00

6.2.1.3. Üretim Dalları İtibari İle Brüt Marjı

Üretim dallarının brüt üretim değerinden, değişken masrafların çıkarılmasıyla elde edilen brüt marj; üretim dallarının oransal karlılıklarını ortaya koymaktadır. Çizelge 6.28'de işletmelerin üretim dallarına ait brüt marj değerleri verilmiştir. Her üç grup işletmede de işletme başına en fazla brüt marja sahip olan ürün yoncadır. Yoncadan sonra ikinci sırada şeker pancarı, üçüncü sırada ise buğday gelmektedir. İşletmeler ortalamasındaki değerlere bakıldığında yoncanın brüt marj değerinin 2735,38 milyon TL; şeker pancarının 1556,78 milyon TL; buğdayın ise 1092,60 milyon TL olduğu görülür.

Meyvelerin işletmeler ortalamasındaki brüt marj değerine bakıldığında, brüt marjı en fazla olan ürünün elma (351,88 milyon TL), bağ (87,90 milyon TL),

vişne (56,17 milyon TL) olduğu görülür. Ağaçlarda ise brüt marjı en fazla olan ürün kavaktır (1240,09 milyon TL). Bunun yanında brüt marj değerlerinin bazı ürünler için negatif olduğu görülmektedir.

Çizelge 6.28. İncelenen İşletmelerde İşletme Başına Düşen Bitkisel Ürünler Brüt Marjı(milyon TL)

		İŞLETME GURUPLARI			
		I. Grup (32)	II.Grup (31)	III.Grup (24)	İşlt. Ort. (87)
		Değeri	Değeri	Değeri	Değeri
Tahıllar	Buğday	270,31	737,47	2 647,71	1 092,60
	Arpa	50,01	41,93	455,64	159,03
	Mısır	-------	-------	196,40	54,18
	Toplam	320,32	779,40	3 299,75	1 305,81
Endüstri Bitkileri	Ş. Pancarı	582,73	992,34	3 584,57	1 556,78
	Ayçiçeği	-------	43,67	529,37	161,59
	Toplam	582,73	1 036,01	4 113,94	1 718,37
Sebzeler	Domates	15,05	-21,60	16,88	2,50
	Y. Fasulye	17,48	-4,67	-1,29	4,41
	Biber	-------	-------	19,10	5,27
	Bamya	-------	-------	-1,75	-0,48
	Kavun	-------	-------	9,79	2,70
	Karpuz	61,66	24,45	252,72	101,11
	Toplam	94,19	-1,82	295,45	115,50
Baklagiller	K. fasulye	-1,43	-------	2,17	0,07
	Nohut	1,00	0,55	67,75	19,25
	Mercimek	-------	-------	0,21	0,06
	Toplam	-0,43	0,55	70,13	19,38
Yem Bitkisi	Fiğ	-------	-5,00	49,58	11,90
	Yonca	990,76	2 811,16	4 963,64	2 735,38
	Toplam	990,76	2 806,16	5 013,22	2 747,27
Yumru Bitkiler	Patates	-------	3,90	3,00	2,22
	Soğan	-------	229,07	126,47	116,51
	Toplam	-------	232,97	129,47	118,73
Meyve	Şeftali	3,81	-12,30	-12,54	-6,44
	Elma	17,92	491,09	617,34	351,88
	Kiraz	1,91	1,20	9,17	3,66
	Vişne	23,48	79,04	70,21	56,17
	Dut	0,09	2,06	3,54	1,74
	Armut	13,75	14,32	13,56	13,90
	Erik	-0,84	0,13	-------	-0,26
	Kayısı	0,21	2,64	-------	1,02
	Ceviz	-------	-------	18,91	5,22
	Ayva	0,27	0,86	-------	0,41
	Vez	0,38	-------	-------	0,14
	Bağ (Üzüm+Yaprak)	-1,25	30,48	280,93	87,90
	Toplam	59,73	609,52	1 001,12	515,33
Ağaçlık	Kavak	912,49	505,32	2 625,95	1 240,09
	Söğüt	2,19	77,74	-------	28,51
	Toplam	914,68	583,06	2 625,95	1 268,59
Bitkisel Ürünler Brüt Marj Toplamı		2 961,98	6 045,85	16 549,03	7 808,98

Çizelge 6.29'da ise ürünlerin dekara brüt marj değerleri verilmiştir. Çizelgeden de görülebileceği gibi tarla ürünleri içerisinde dekara en yüksek brüt marj değerleri 5288,40 milyon TL ile yonca; 305,67 milyon TL ile biber; 225,59 milyon TL ile bağ; 220,36 milyon TL ile soğan; 158,68 milyon TL ile şeker pancarına aittir. Yine bazı ürünlerin brüt marjlarının negatif olduğu görülmektedir.

Çizelge 6.29. İncelenen İşletmelerde Bitkisel Ürünlerin Ekiliş Alanı Dekarına Düşen Brüt Marjları (milyon TL/da)

		İŞLETME GURUPLARI			
		I. Grup(32)	II.Grup(31)	III.Grup(24)	İşlt. Ort.(87)
		Değeri	Değeri	Değeri	Değeri
Tahıllar	Buğday	37,53	33,70	44,57	40,71
	Arpa	66,69	23,63	87,48	67,82
	Mısır	-------	-------	98,20	98,20
Endüstri Bitkileri	Ş. Pancarı	92,55	132,03	205,32	158,68
	Ayçiçeği	-------	67,69	69,43	69,26
Sebzeler	Domates	25,32	-29,11	23,83	3,68
	Y. Fasulye	111,90	-144,50	-10,36	42,66
	Biber	-------	-------	305,67	305,67
	Bamya	-------	-------	-84,00	-84,00
	Kavun	-------	-------	47,00	47,00
	Karpuz	179,37	39,89	112,32	104,72
Baklagiller	K. fasulye	-91,00	-------	7,43	0,86
	Nohut	1,80	0,49	17,67	48,95
	Mercimek	-------	-------	2,00	2,00
Yem Bitkisi	Fiğ	-------	-25,83	14,87	12,04
	Yonca	7 926,12	5 809,74	4 581,83	5 288,40
Yumru Bitkiler	Patates	-------	121,00	144,00	128,67
	Soğan	-------	473,40	97,92	220,36
Bağ	(Üzüm+Yaprak)	-8,16	85,91	374,58	225,59

İncelenen işletmelerde hayvansal üretim dallarının işletme başına düşen brüt marjları Çizelge 6.30'da verilmiştir. İşletme başına en yüksek brüt marja sahip üretim dalı birinci grup işletmede mandacılık (201,52 milyon TL); ikinci grup işletmede tavukçuluk (27,60 milyon TL); üçüncü grup işletmede mandacılık (23,82 milyon TL); işletmeler ortalamasında ise yine mandacılıktır (86,20 milyon TL). Bazı ürünlerin brüt marjlarının negatif olduğu görülmektedir.

Çizelge 6.30. İncelenen İşletmelerde İşletme Başına Düşen Hayvansal Üretim Dallarının Brüt Marjı (milyon TL)

	1. Grup (32)	2. Grup (31)	3. Grup (24)	İşlt. Ort. (87)
	Değeri	Değeri	Değeri	Değeri
Süt Sığırcılığı	113,08	-66,38	-540,50	-131,16
Mandacılık	201,52	15,45	23,82	86,20
Tavukçuluk	93,52	27,60	-35,16	34,53
Hayvansal Üretim Brüt Marj Toplamı	408,12	-23,33	-551,84	-10,43

Çizelge 6.31'de ise hayvansal üretim dallarının hayvan başına düşen brüt marjları verilmiştir. İşletmeler ortalamasında en fazla brüt marja sahip olan ürün süt sığırcılığı (429,57 milyon TL/baş) dır. Süt sığırcılığından sonra sırasıyla mandacılık (267,83 milyon TL/baş) ve tavukçuluk (7,38 milyon TL/baş) gelmektedir.

Çizelge 6.31. İncelenen İşletmelerde Hayvansal Üretim Dallarının Hayvan Başına Düşen Brüt Marjı (milyon TL/baş ve milyon TL/BBHB)

	İŞLETME GRUPLARI			
	1. Grup (32)	2. Grup (31)	3. Grup (24)	İşlt. Ort. (87)
	Değeri	Değeri	Değeri	Değeri
milyon TL / Baş				
Süt Sığırcılığı	479,46	658,41	300,4	429,57
Mandacılık	379,33	159,67	71,46	267,83
Tavukçuluk	18,02	7,28	-2,12	7,38
milyon TL / BBHB				
Süt Sığırcılığı	12 425,16	13 642,24	4 306,96	26 203,04
Mandacılık	8091,09	3 303,45	1 143,40	15 526,50
Tavukçuluk	144 742,50	55 497,87	-11 535,50	171 346

6.2.2. İncelenen İşletmelerin Bir Bütün Olarak Yıllık Faaliyet Sonuçları

Bu bölümde, incelenen işletmelerde Brüt Hasıla, İşletme Masrafları, Gerçek Masraflar, Net Hasıla, Tarımsal Gelir (Net Çiftlik Geliri) ve Toplam Aile Geliri olarak sayılabilen ekonomik göstergeler ortaya konmaya çalışılmıştır.

6.2.2.1. Brüt Hasıla (Gayri Safi Hasıla)

Bir muhasebe dönemini kapsayan üretim faaliyeti sonunda oluşturulan nihai mal ve hizmetlerin değer toplamı olarak tanımlanan brüt hasıla; ekonomik bir bütün olarak düşünülen bir tarım işletmesinde bir çalışma yılı zarfında, ekonomik faaliyet sonucunda yeni üretilen mallar ile, mamülecilik, mübadele ve yeniden değerlendirme yolu ile sermaye kısımlarında meydana gelen artışın miktar ve kıymetçe ifadesidir **(Erkuş ve Ark., 1995).**

Tarım işletmelerinde, bitkisel ve hayvansal üretim ile diğer nakdi gelirler, alet ve makine kirası, başka tarımsal işletmelerde kazanılan işçilik ücreti ve işletme içinde meydana gelen prodüktif demirbaş artışları ile ikametgah kira bedeli brüt hasılayı oluşturan unsurlardır **(Bülbül, 1979; Erkuş ve Demirci, 1985).**

İncelenen işletmelerde brüt hasıla, araştırmanın yöntem bölümünde belirtilen unsurlar dikkate alınarak hesaplanmıştır. Çizelge 6.32'de incelenen işletmelerde işletme başına düşen brüt hasıla değerleri verilmiştir.

İşletmelerde brüt hasıla işletme büyüklüğü ile artış göstermektedir. Birinci grup işletmelerde 10112,93 milyon TL, ikinci grup işletmelerde 11604,92 milyon TL, üçüncü grup işletmelerde 24451,86 milyon TL ve işletmeler ortalamasında 14600,13 milyon TL olarak hesaplanmıştır.

İncelenen işletmelerde nakdi gelirlerin (bitkisel ürünler satış tutarı, hayvan ve hayvansal ürünler satış tutarı, hizmet gelirleri toplamı) brüt hasıladaki payları sırası ile %73,11; %54,94; %65,93 ve işletmeler ortalamasında %64,65 olarak gerçekleşmiştir.

Brüt hasıla içinde en yüksek payı işletmeler ortalamasında bitkisel ürünler satış tutarı (%39,27) almaktadır. Bu değeri sırasıyla işletmede kullanılan ürünler değeri (%21,41), hayvansal ürünler ve hayvan satış tutarı (%16,57), ailede tüketilen çiftlik ürünleri değeri (%11,59), hizmet gelirleri toplamı (%8,81), envanter kıymet artışları toplamı (%2,19) ve işçilere verilen çiftlik ürünleri değeri (%0,16) izlemektedir.

Çizelge 6.32. İncelenen İşletmelerde İşletme Başına Düşen Brüt Hasıla (milyon TL ve %)

		İŞLETME GURUPLARI			
		I. Grup (32)	II. Grup (31)	III. Grup (24)	İşlt. Ort.(87)
Bitkisel Ürünler Satış Tutarı		2 221,79	4 162,04	12 443,67	5732,97
Hayvansal Ürünler Ve Hayvan Satış Tutarı		3 579,21	1 383,58	2 212,29	2 419,78
Ailede Tüketilen Çiftlik Ürünleri Değeri		1 416,25	1 712,02	2 036,47	1 692,73
İşçilere Verilen Çiftlik Ürünleri Değeri		5,75	-------	78,48	23,76
İşletmede Kullanılan Ürünler Değeri		1 118,15	3 148,41	5 771,72	3 125,32
Hizmet Gelirleri	Aile işgücünün çalışmasıyla sağlanan	1 591,48	824,94	1 271,58	1 230,10
	Alet makinenin kiraya verilmesiyle sağlanan	1,56	4,84	193,75	55,75
	Hizmet gelirleri toplamı	1 593,04	829,78	1 465,33	1 285,85
Envanter Kıymet Artışları	Tarla demirbaşı	10,80	11,70	27,00	15,59
	Nebat varlığı	21,00	37,82	60,10	37,78
	Hayvan varlığı	146,94	318,13	356,79	265,83
	Malzeme mühimmat varlığı	----------	1,44	0,01	0,52
	Envanter kıymet artışı toplamı	178,74	369,09	443,90	319,72
İkametgah Kira Bedeli		----------	----------	----------	----------
Brüt Hasıla Toplamı		10 112,93	11 604,92	24 451,86	14 600,13
		%			
Bitkisel Ürünler Satış Tutarı		21,97	35,87	50,89	39,27
Hayvansal Ürünler Ve Hayvan Satış Tutarı		35,39	11,92	9,05	16,57
Ailede Tüketilen Çiftlik Ürünleri Değeri		14,00	14,75	8,33	11,59
İşçilere Verilen Çiftlik Ürünleri Değeri		0,06	----------	0,32	0,16
İşletmede Kullanılan Ürünler Değeri		11,06	27,13	23,60	21,41
Hizmet Gelirleri	Aile işgücünün çalışmasıyla sağlanan	15,74	7,11	5,20	8,43
	Alet makinenin kiraya verilmesiyle sağlanan	0,02	0,04	0,79	0,38
	Hizmet gelirleri toplamı	15,75	7,15	5,99	8,81
Envanter Kıymet Artışları	Tarla demirbaşı	0,11	0,10	0,11	0,11
	Nebat varlığı	0,21	0,33	0,25	0,26
	Hayvan varlığı	1,45	2,74	1,46	1,82
	Malzeme mühimmat varlığı	----------	0,01	0,00	0,00
	Envanter kıymet artışı toplamı	1,77	3,18	1,82	2,19
İkametgah Kira Bedeli		----------	----------	----------	----------
Brüt Hasıla Toplamı		100,00	100,00	100,00	100,00

Çizelge 6.33'te ise brüt hasılanın farklı birimlere düşen değerleri verilmiştir. Çizelge incelendiğinde işletme büyüklüğü arttıkça işletme arazisi dekarına düşen brüt hasılanın azaldığı görülmektedir. İşletmeler ortalamasında bu değer 14600,13 milyon TL olarak gerçekleşmektedir.

İşletmede kullanılan EİGB'ne düşen brüt hasıla değeri ikinci grup işletmede azalmakta ancak üçüncü grup işletmede tekrar artmaktadır. Birinci grup işletmede 22,72 milyon TL, ikinci grup işletmede 19,70 milyon TL, üçüncü grup işletmede 29,38 milyon TL ve işletmeler ortalamasında 24,20 milyon TL olarak gerçekleşmektedir. Brüt hasılanın aktif sermayeye oranı, işletme büyüklüğü arttıkça azalış göstermektedir. Bu oran işletmeler ortalamasında % 12,15 olarak gerçekleşmektedir. Bu oranın işletme büyüklüğü arttıkça azalış göstermesi, büyük işletme gruplarında mevcut aktif sermayeye karşılık daha az brüt hasıla elde edildiğini gösterir.

Çizelge 6.33. İncelenen İşletmelerde Brüt Hasıla ve Farklı Birimlere Düşen Değerleri (milyon TL)

	İŞLETME GURUPLARI			
	I. Grup (32)	II. Grup (31)	III. Grup (24)	İşlt.Ort.(87)
Brüt Hasıla	10 112,93	11 604,92	24 451,86	14 600,13
İşletme Arazisi Dekarına Düşen Brüt Hasıla	605,56	283,60	209,89	276,20
İşletmede Kullanılan EİGB'ne Düşen Brüt Hasıla	22,72	19,70	29,38	24,20
Brüt Hasılanın Aktife Sermayeye Oranı (%)	19,25	13,98	9,47	12,15

6.2.2.2. İşletme Masrafları ve Gerçek Masraflar

İşletmelerde bir faaliyet dönemi sonunda ortaya konulan gayri safi hasıla için, üreticinin tarım işletmesine yatırdığı aktif sermayenin faizi dışında yaptığı her türlü masrafın toplamı, işletme masraflarını oluşturmaktadır **(Bülbül, 1979).**

İncelenen işletmelerde işletme masrafları; işçilik masrafları, işçilik hariç diğer cari masraflar, amortismanlar ve envanter kıymet eksilişlerinden oluşmaktadır. İşletme masrafları çizelge 6.34 ve 6.35'te verilmiştir.

İşletme masrafları, arazi büyüklüğündeki artışa bağlı olarak artmaktadır. İşletme masrafları birinci grup işletmelerde 8932,16 milyon TL, ikinci grup işletmelerde 11255,66 milyon TL, üçüncü grup işletmelerde 20019,81 milyon TL ve işletmeler ortalamasında ise 12818,74 milyon TL olarak gerçekleşmektedir.

Çizelge 6.34. İncelenen İşletmelerde İşletme Başına Düşen İşletme Masrafları (milyon TL)

		İŞLETME GURUPLARI			
		I. Grup (32)	II. Grup (31)	III. Grup (24)	İşlt. Ort. (87)
İşçilik Masrafları	Yabancı işçilik	636,22	1 087,45	2 035,40	1 182,98
	Aile işgücü ücret karşılığı	4 766,25	6 207,42	8 147,29	6 212,47
	Toplam	5 402,47	7 294,87	10 182,69	7 395,45
Materyal Masrafları	Tohum fide masrafı	92,66	256,92	946,04	386,60
	İlaç masrafı	28,60	63,84	250,12	102,27
	Gübre masrafı	138,22	253,56	933,58	398,73
	Su parası	0,41	35,26	47,75	25,89
	Yem masrafı	320,65	307,02	1588,13	665,44
	Akaryakıt parası	322,09	518,65	1 606,90	746,56
	Toplam	902,63	1 435,25	5 372,52	2 325,49
Pazarlama Masrafları	İp-çuval-sandık	----------	14,20	5,25	6,51
	Taşıma masrafı	102,00	209,74	424,86	229,45
	Toplam	102,00	223,94	430,11	235,96
Köy harcamalarına katılım gideri		11,94	8,29	19,51	12,73
Diğer Cari Masraflar	Alet makine kirası	----------	----------	----------	----------
	Alet makine tamir bakım masrafı	522,56	761,42	1 151,67	781,22
	Yıllık bina tamir bakım masrafı	583,56	209,52	342,08	383,67
	Veteriner masrafı	28,45	36,65	76,75	44,69
	Diğer cari masraflar	50,00	----------	----------	18,39
	Toplam	1 184,57	1 007,59	1 570,50	1 227,97
Amortismanlar	Alet makine amortismanı	1 020,31	840,60	1 955,83	1 214,35
	Bina amortismanı	275,38	412,38	461,23	375,47
	Arazi ıslahı amortismanı	32,86	32,74	27,43	31,32
	Toplam	1 328,55	1 285,72	2 444,49	1 621,14
İşletme Masrafı Toplamı		8 932,16	11 255,66	20 019,82	12 818,74

Bütün gruplarda toplam işletme masrafları içerisinde en fazla paya sahip masraf grubu işçilik masraflarıdır. Toplam işletme masrafları içerisinde işçilik masraflarının payı, birinci grup işletmelerde %60,48; ikinci grup işletmelerde %64,81; üçüncü grup işletmelerde % 50,86 ve işletmeler ortalamasında ise %57,69'tur.

İşletmeler ortalamasında toplam işletme masraflarının %18,14'ünü materyal masrafları; %12,65'ini amortismanlar; % 9,58'ini diğer cari masraflar; %1,84'ünü pazarlama masrafları; %0,10'unu köy harcamalarına katılım gideri oluşturmaktadır.

Çizelge 6.35. İncelenen İşletmelerde İşletme Başına Düşen İşletme Masrafları (%)

		İŞLETME GURUPLARI			
		I. Grup (32)	II. Grup (31)	III. Grup (24)	İşlt. Ort. (87)
İşçilik Masrafları	Yabancı işçilik	7,12	9,66	10,16	9,23
	Aile işgücü ücret karşılığı	53,36	55,15	40,70	48,46
	Toplam	60,48	64,81	50,86	57,69
Materyal Masrafları	Tohum fide masrafı	1,04	2,28	4,73	3,02
	İlaç masrafı	0,32	0,57	1,25	0,80
	Gübre masrafı	1,55	2,25	4,66	3,11
	Su parası	0,01	0,31	0,24	0,20
	Yem masrafı	3,59	2,73	7,93	5,19
	Akaryakıt parası	3,61	4,61	8,03	5,82
	Toplam	10,12	12,75	26,84	18,14
Pazarlama Masrafları	İp-çuval-sandık	----------	0,13	0,03	0,05
	Taşıma masrafı	1,14	1,86	2,12	1,79
	Toplam	1,14	1,99	2,15	1,84
Köy harcamalarına katılım gideri		0,13	0,07	0,10	0,10
Diğer Cari Masraflar	Alet makine kirası	----------	----------	----------	----------
	Alet makine tamir bakım masrafı	5,85	6,76	5,75	6,10
	Yıllık bina tamir bakım masrafı	6,53	1,86	1,71	2,99
	Veteriner masrafı	0,32	0,33	0,38	0,35
	Diğer cari masraflar	0,56	----------	----------	0,14
	Toplam	13,26	8,95	7,84	9,58
Amortismanlar	Alet makine amortismanı	11,42	7,47	9,77	9,47
	Bina amortismanı	3,08	3,66	2,30	2,93
	Arazi ıslahı amortismanı	0,37	0,29	0,14	0,25
	Toplam	14,87	11,42	12,21	12,65
İşletme masrafı toplamı		100,00	100,00	100,00	100,00

Çizelge 6.36'da ise işletme masraflarının farklı birimlere düşen değerleri verilmiştir. Buna göre işletme arazisi dekarına düşen işletme masraflarının arazi büyüklüğü arttıkça azaldığı söylenebilir. İşletmeler ortalamasında bu değer 242,50 milyon TL'dir. İşletme masraflarının aktif sermayeye oranı da arazi büyüklüğü arttıkça azalmaktadır. İşletmeler ortalamasında işletme masraflarının aktif sermayeye oranı %10,67'dir.

Çizelge 6.36. İncelenen İşletmelerde İşletme Masrafı ve Farklı Birimlere Düşen Değerleri (milyon TL)

	İŞLETME GURUPLARI			
	I. Grup (32)	II. Grup (31)	III. Grup (24)	İşlt. Ort (87)
İşletme Masrafı	8 932,16	11 255,66	20 019,82	12 818,74
İşletme Arazisi Dekarına Düşen İşletme Masrafı	534,86	275,07	171,84	242,50
İşletmede Kullanılan EİGB'ne Düşen İşletme Msrf.	20,06	19,11	24,05	21,25
İşletme Masraflarının Aktif Sermayeye Oranı (%)	17,00	13,56	7,76	10,67

İncelenen işletmelerde gerçek masraflar çizelge 6.37'de verilmiştir. Gerçek masraflar hesaplanırken; işletme masraflarından aile işgücü ücret karşılığı çıkarılmış, kalan değere arazi kirası ve ortakçı payı ile ödenen borç faizleri eklenmiştir.

Çizelge 6.37. İncelenen İşletmelerde Gerçek Masraflar (milyon TL ve %)

	İŞLETME GURUPLARI			
	I. Grup (32)	II. Grup (31)	III. Grup (24)	İşlt. Ort. (87)
İşletme Masrafları Toplamı (A)	8 932,16	11 255,66	20 019,82	12 818,74
Aile İşgücü Ücret Karşılığı (B)	4 766,25	6 207,42	8 147,29	6 212,47
Arazi Kirası ve Ortakçı Payı (C)	154,17	251,36	1 364,63	522,72
Ödenen Borç Faizleri(D)	1,13	2,90	4,79	2,77
Gerçek Masraflar (A-B)+(C+D)	4 321,21	5 302,50	13 241,95	7 131,76
%				
İşletme Masrafları Toplamı- Aile İşgücü Ücret Karşılığı (A-B)	96,40	95,21	89,66	92,63
Arazi Kirası ve Ortakçı Payı (C)	3,57	4,74	10,30	7,33
Ödenen Borç Faizleri (D)	0,03	0,05	0,04	0,04
Gerçek Masraflar	100,00	100,00	100,00	100,00

Gerçek masraflar işletme arazileriyle doğru orantılı olarak artmaktadır. Gerçek masraflar birinci grup işletmede 4321,21 milyon TL; ikinci grup işletmede 5302,50 milyon TL; üçüncü grup işletmede 13241,95 milyon TL ve işletmeler ortalamasında 7131,76 milyon TL'dir. Gerçek masraflardan aile işgücü ücret karşılığının çıkarılmasından sonra kalan işletme masrafları, tüm işletme gruplarında en yüksek değere sahiptir.

Bu değer, birinci grup işletmelerde gerçek masrafların %96,40'ını; ikinci grup işletmelerde %95,21'ini; üçüncü grup işletmelerde %89,66'sını ve işletmeler ortalamasında ise %92,63'ünü oluşturmaktadır.

6.2.2.3. Net Hasıla (Saf Hasıla)

Net hasıla, brüt hasıla ile işletme giderleri farkını ifade etmektedir. Borçsuz ve kirasız bir işletmenin işe yatırılmış bulunan toplam aktifine karşılık elde edilen faiz geliri, müteşebbis payı ve kardan oluşmaktadır. Net hasıla, işletme analizlerinde, elde edilen başarı bakımından işletmelerin karşılaştırılmasında kullanılan güvenilir bir başarı ölçütüdür **(Aras, 1988).**

Çizelge 6.38'de incelenen işletmelerde işletme grupları itibariyle net hasıla ve farklı birimlere düşen değerleri ve aktif sermayeye oranı verilmiştir.

Net hasıla ikinci grup işletmelerde azalmış ancak üçüncü grup işletmelerde tekrar artmıştır. Net hasıla birinci grup işletmelerde 1180,77 milyon TL; ikinci grup işletmelerde 349,26 milyon TL, üçüncü grup işletmelerde 4432,04 milyon TL ve işletmeler ortalamasında 1781,39 milyon TL'dir.

Çizelge 6.38. İncelenen İşletmelerde Net Hasıla ve Farklı Birimlere Düşen Değerleri(milyon TL, %)

	İŞLETME GURUPLARI			
	I. Grup (32)	II. Grup (31)	III. Grup (24)	İşlt. Ort. (87)
Brüt hasıla (A)	10 112,93	11 604,92	2 4451,86	14 600,13
İşletme masrafları (B)	8 932,16	11 255,66	20 019,82	12 818,74
Net hasıla (A-B)	1 180,77	349,26	4 432,04	1 781,39
Net hasılanın aktif sermayeye oranı (%)	2,25	0,42	1,72	1,48
İşletme arazisi dekarına düşen net hasıla	70,70	8,54	38,04	33,70

Net hasılanın aktif sermayeye oranı tabakalara göre değişiklik göstermektedir. İşletmeler ortalamasındaki oran %1,48'dir. Net hasılanın aktif sermayeye oranı tüm işletme gruplarında kabul edilen reel faiz oranın %5'i kadar olmalıdır **(Açıl, 1956).** Buna göre bütün işletme gruplarında bu oran %5'in altında gerçekleşmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda işletmelerin rantabıl çalışmadıkları söylenebilir.

6.2.2.4. Tarımsal Gelir (Net Çiftlik Geliri)

Ekonomik birer ünite olan tarım işletmelerinde, gösterilen tüm çabalar üretim dönemi sonunda en yüksek gelir elde etme amacında yöneliktir. İşletmecinin, işletmesine tahsis etmiş olduğu öz sermayenin faizi ile kendisinin ve aile bireylerinin işletmede çalışmaları karşılığı elde ettiği ücretlerin toplamı şeklinde tanımlanan tarımsal gelir, bu amaca ne ölçüde ulaşabildiğini belirlemeye yarayan en önemli göstergelerden biridir **(Esengün, 1990).**

Çizelge 6.39'da incelenen işletmelerin tarımsal geliri ve farklı birimlere düşen değerleri verilmiştir.

Çizelge 6.39. İncelenen İşletmelerde Tarımsal Gelir ve Tarımsal Gelirin Farklı Birimlere Düşen Değerleri (milyon TL ve %)

	İŞLETME GURUPLARI			
	I. Grup (32)	II. Grup (31)	III. Grup (24)	İşlt. Ort. (87)
Brüt hasıla (A)	10 112,93	11 604,92	24 451,86	14 600,13
Gerçek masraflar (B)	4 321,21	5 302,50	13 241,95	7 131,76
Tarımsal gelir (A-B)	5 791,72	6 302,42	11 209,91	7 468,37
İşletme arazisi dekarına düşen tarımsal gelir	346,81	154,02	96,22	141,29
İşletmede nüfus başına düşen tarımsal gelir	1153,73	1 073,67	1 601,42	1 274,47
Tarımsal gelirin aktif sermayeye oranı (%)	11,03	7,59	4,34	6,22
Tarımsal gelirin öz sermayeye oranı (%)	11,64	8,13	5,17	7,07

Çizelgeden de anlaşılacağı gibi, işletme büyüklüğü arttıkça işletmelerin tarımsal geliri de artmaktadır. Birinci grup işletmelerde 5791,72 milyon TL olan tarımsal gelir, ikinci grup işletmelerde 6302,42 milyon TL, üçüncü grup işletmelerde 11209,91 milyon TL ve işletmeler ortalamasında 7468,37 milyon TL'dir.

Tarımsal gelirin öz sermayeye ve aktif sermayeye oranı işletme büyüklüğü arttıkça azalmaktadır. İşletmeler ortalamasında tarımsal gelirin öz sermayeye oranı %7,07; aktif sermayeye oranı %6,22'dir.

Tarım işletmelerinde elde edilen tarımsal gelirin en azından işletmeci ve ailesinin işçilik karşılığı ile işletmeye yatırılan öz sermayenin normal faiz karşılığı toplamını karşılaması istenen bir durumdur. Hatta, sağlanan tarımsal gelirin yeni yatırımlara imkan verebilmesi bakımından söz konusu toplamdan yüksek olması istenir **(Esengün, 1990).**

İncelenen işletmelerde tarımsal gelirin yeterlilik durumu çizelge 6.40'ta verilmiştir.

Çizelge 6.40. İncelenen İşletmelerde Tarımsal Gelirin Yeterlilik Durumu (milyon TL)

	İŞLETME GURUPLARI			
	I. Grup (32)	II. Grup (31)	III. Grup (24)	İşlt. Ort.(87)
Aile işgücü ücret karşılığı	4 766,25	6 207,42	8 147,29	6 212,47
Öz sermayenin reel faiz karşılığı (*)	2 488,53	3 875,89	10 833,88	5 285,04
Toplam (A)	7 254,78	10 083,31	18 981,17	11 497,51
Tarımsal gelir (B)	5 791,72	6 302,42	11 209,91	7 468,37
Fark (A-B)	1 463,06	3 780,89	7 771,26	4 029,14

(*) reel faiz oranı %5

Tüm işletme gruplarında tarımsal gelir sadece aile işgücü ücretini karşılayabilecek düzeydedir. İşletmeler, aile işgücü ücret karşılığı ve öz sermayenin reel faiz karşılığı toplamının altında bir tarımsal gelire sahiptir. Bu durum incelenen işletmelerde tarımsal gelirin yetersiz olduğunu göstermektedir.

6.2.2.5. Harcanabilir Gelir

Tarımsal gelirin ne kadarının aile ihtiyaçları için harcanabileceğini belirlemek amacıyla harcanabilir tarımsal gelir hesaplanmıştır. Çizelge 6.41'de işletme başına düşen harcanabilir tarımsal gelir gösterilmiştir.

Çizelge 6.41. İncelenen İşletmelerde Harcanabilir Tarımsal Gelir (milyon TL)

	İŞLETME GURUPLARI			
	I. Grup (32)	II. Grup (31)	III. Grup (24)	İşlt. Ort.(87)
Tarımsal Gelir (A)	5 791,72	6 302,42	11 209,91	7 468,37
Envanter Kıymet Artışı (B)	178,74	369,09	443,90	319,72
Harcanabilir Tarımsal Gelir (A+B)	5 612,98	5 933,33	10 766,01	7 148,65
İşletme Arazisi Dekarına Düşen Harcanabilir Tarımsal Gelir	336,11	145,00	92,41	135,24

Harcanabilir tarımsal gelir işletme arazileriyle doğru orantılı olarak artış göstermektedir. Harcanabilir tarımsal gelir birinci grup işletmelerde 5612,98 milyon TL; ikinci grup işletmelerde 5933,33 milyon TL; üçüncü grup işletmelerde 10766,01 milyon TL ve işletmeler ortalamasında 7148,65 milyon TL'dir. İşletme arazisi dekarına düşen harcanabilir tarımsal gelir ise işletme arazisi arttıkça, azalmaktadır.

İşletmeler ortalamasında, işletme arazisi dekarına düşen harcanabilir tarımsal gelir 135,24 milyon TL'dir.

6.2.2.6. Toplam Aile Geliri

Toplam aile geliri işletmenin tarımsal geliri ile tarım dışından sağladığı gelirlerin toplamından oluşmaktadır.

Çizelge 6.42'de toplam aile geliri ve kişi başına düşen toplam aile geliri verilmiştir. Çizelge incelendiğinde toplam aile gelirinin ikinci grup işletmelerde azaldığı ancak üçüncü grup işletmelerde tekrar arttığı görülmektedir. İşletmeler ortalamasında toplam aile geliri 8698,47 milyon TL'dir. Toplam aile gelirinin büyük çoğunluğunu tarımsal gelir oluşturmaktadır. Toplam aile gelirinin, birinci grup işletmelerde %78,44'ünü; ikinci grup işletmelerde %88,43'ünü; üçüncü grup işletmelerde %89,81'ini tarımsal gelir oluşturmaktadır. İşletmeler ortalamasında toplam aile gelirinin, %85,64'ünü tarımsal gelir; %14,14'ünü tarım dışı gelir oluşturmaktadır.

Kişi başına düşen aile geliri ikinci grup işletmede azalmış ancak üçüncü grup işletmede tekrar artmıştır. İşletmeler ortalamasında kişi başına düşen toplam aile geliri 1484,38 milyon TL'dir.

Çizelge 6.42. İncelenen İşletmelerde Toplam Aile Geliri Ve Kişi Başına Düşen Toplam Aile Geliri (milyon TL ve %)

		İŞLETME GURUPLARI			
		I. Grup (32)	II. Grup (31)	III. Grup (24)	İşlt. Ort.(87)
Tarımsal gelir (A)		5 791,72	6 302,42	11 209,91	7 468,37
Tarım Dışı Gelir	Tarım sektörü dışında çalışan aile geliri	1 591,48	824,94	1 271,58	1 230,10
	Kiraya verilen arazi geliri	----------	----------	----------	----------
	Diğer servet gelirleri	----------	----------	----------	----------
	Toplam (B)	1 591,48	824,94	1 271,58	1 230,10
Toplam aile geliri (A+B)		07 383,20	7 127,36	12 481,49	8 698,47
		%			
Tarımsal gelir (A)		78,44	88,43	89,81	85,64
Tarım Dışı Gelir	Tarım sektörü dışında çalışan aile geliri	21,56	11,57	10,19	14,14
	Kiraya verilen arazi geliri	----------	----------	----------	----------
	Diğer servet gelirleri	----------	----------	----------	----------
	Toplam (B)	21,56	11,57	10,19	14,14
Toplam aile geliri (A+B)		100,00	100,00	100,00	100,00
Kişi başına düşen toplam aile geliri		1 470,76	1 214,20	1 783,07	1 484,38

6.3. Şeker Pancarı Üretiminde Üretim Maliyeti, Brüt Üretim Değeri ve Karlılık Durumu

İncelenen işletmelerde şeker pancarının dekara düşen üretim maliyeti, brüt üretim değeri ve karlılık durumu çizelge 6.43'te verilmiştir. İşletmeler ortalamasında değişken masraflar içerisinde en fazla payın %44,11 ile hasat masrafında olduğu görülmektedir. Hasat masrafından sonra bakım masrafı (%21,49) ve gübreleme masrafı (%11,75) gelmektedir.

Çizelge 6.43. İncelenen İşletmelerde Şeker pancarı Ekiliş Alanı Dekarına Düşen Üretim Maliyeti, Brüt Üretim Değeri ve Karlılık Durumu (Milyon TL ve %)

	İŞLETME GRUPLARI							
	I. Grup (32)		II. Grup (31)		III. Grup (24)		İşlt. Ort. (87)	
	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%	Değeri	%
Tohum Masrafı	5,49	3,57	4,72	3,51	4,58	4,21	4,84	3,83
Toprak Hazırlığı Masrafı	12,76	8,30	10,49	7,80	7,04	6,46	9,33	7,37
İlaç Masrafı	1,99	1,29	2,52	1,87	2,50	2,30	2,39	1,89
Gübreleme Masrafı	13,52	8,79	18,56	13,79	13,45	12,35	14,86	11,75
Sulama Masrafı	11,58	7,53	10,99	8,17	10,53	9,67	10,90	8,61
Bakım Masrafı	36,14	23,50	31,56	23,45	20,44	18,77	27,18	21,49
Hasat Masrafı	70,41	45,78	54,99	40,86	49,22	45,21	55,80	44,11
Diğer Masraflar	1,90	1,24	0,74	0,55	1,12	1,03	1,20	0,95
Değişken Masraflar Toplamı (1)	153,79	100,00	134,57	100,00	108,88	100,00	126,50	100,00
Arazi Kirası	3,23		1,07		2,27		2,17	
Sermaye Faizi (*)	41,52		36,33		29,40		34,16	
Yönetim Gideri (**)	7,39		8,00		9,43		8,56	
Masraf Toplamı (2)	52,14		45,4		41,1		44,89	
Dekara Maliyeti (1+2) (A)	205,93		179,97		149,98		171,39	
Kilogram Maliyeti	19,10		23,92		33,54		26,68	
BÜD (B)	246,34		266,60		314,20		285,18	
Net Kar (TL/da) (B-A)	40,41		86,63		164,22		113,79	
Oransal Kar (BÜD/A)	1,20		1,48		2,09		1,66	

(*) Sermaye faizi, ilgili yılda Ziraat Bankası'nın uygulamış olduğu (%53) faizin yarısı (%26,5) ile masraf toplamının (1) çarpılmasıyla bulunmuştur.
(**) Yönetim gideri olarak şeker pancarı brüt üretim değerinin %3'ü alınmıştır.

İşletmeler büyüdükçe dekara düşen net karda artmaktadır. Net kar birinci grup işletmelerde 40,41 milyon TL; ikinci grup işletmelerde 86,63 milyon TL; üçüncü grup işletmelerde 164,22 milyon TL ve işletmeler ortalamasında ise 113,79 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Net karın pozitif çıkması, şeker pancarı üreten bu işletmelerin şeker pancarı üretiminde kar ettiklerini göstermektedir.

Harcanan 1 TL'ye karşılık elde edilen geliri gösteren oransal kar incelendiğinde; en yüksek oransal karın üçüncü grup işletmelerde olduğu görülmektedir. İşletmeler ortalamasında ise oransal kar 1,66'dır. İşletmeler büyüdükçe oransal karda artmaktadır.

7. TOKAT İLİNİN TARIMSAL YAPISININ ÇEŞİTLİ YILLARA GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI

Bu bölümde, Tokat İlinde çeşitli yıllarda yapılmış olan çalışmalardaki verilerle, bu çalışmadaki veriler karşılaştırılarak, Tokat İlinin tarımsal yapısı ortaya konulmuştur. Tarımsal yapının benzer ve farklı yönleri çeşitli kriterler açısından karşılaştırılmıştır.

Çizelge 7.1'de yıllara göre Tokat'taki nüfusun cinsiyete göre dağılımı ve faal nüfus oranları verilmiştir. Çizelge incelendiğinde tüm yıllarda (1993, 1996, 1998, 2000, 2001, 2002, 2004) kadın ve erkek nüfusunun oranlarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. 2006 yılının verilerine bakıldığında ise kadın ve erkek nüfusunun oranlarında bir değişme olmadığı görülür.

Yine çizelgede yedi ve daha yukarı yaştaki nüfusun okur-yazarlık oranı verilmiştir. 1993-2004 yılları arasında okur-yazarlık oranı %80 ile %95 arasında değişmektedir. 2006 yılına gelindiğinde okur-yazarlık oranında (%83) bir değişme olmadığı görülür.

Aynı çizelgede Tokat'ta işgücü mevcudu ve kullanım durumu da verilmiştir. Çizelge incelendiğinde 1993-2004 yılları arasındaki atıl işgücünün %25-65 arasında değiştiği görülmektedir. Bu veriler 2006 yılı verileri ile karşılaştırıldığında, yine işletmedeki atıl işgücü oranının değişmediği, bu oranlar arasında (%52,02) gerçekleştiği görülür. İşletmede kullanılan aile işgücü, 1993 yılından 2004 yılına kadar azalan bir seyir izlerken 2006 yılında da bir değişiklik olmayıp azalmaya devam etmiştir.

Çizelge 7.1. Yıllara Göre Tokat'ta Nüfusun Cinsiyete Göre Dağılımı, Faal Nüfus Oranı, Tokat'ta Yedi ve Daha Yukarı Yaştaki Nüfusun Okur-Yazarlık Oranı, İşgücü Mevcudu ve Kullanım Durumu (%)

	Yıllar								
	1993	1996	1998	1999	2000	2001	2002	2004	2006
Erkek (%)	50,27	52,50	51,21	49,63	51,40	50,76	53,28	49,78	51,37
Kadın (%)	49,73	47,50	48,79	50,37	48,60	49,24	46,72	50,22	48,63
Faal Nüfus Oranı (%)	64,96	100,00	66,95	74,49	85,40	60,67	63,04	77,87	69,68
Okur-Yazar	95,99	84,17	79,69	89,18	89,67	95,52	86,92	93,81	83,00
Okumu-Yazma Bilmeyen	4,01	15,83	20,31	10,82	10,33	7,48	13,08	6,19	17,00
İşlt. Dış. Kull. Aile İşgücü	3,33	5,68	11,80	2,73	1,42	1,64	6,54	9,60	5,06
İşlt. Kull. Aile İşgücü	83,72	38,06	19,13	46,79	71,02	50,14	42,57	27,19	42,92
Atıl İşgücü	12,95	56,26	69,07	50,49	27,55	48,22	50,34	63,21	52,02
İşlt. Kull. Toplam İşgücü	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
İşlt. Kull. Aile İş Gücü	97,69	94,03	98,58	93,58	91,85	88,34	93,62	99,06	80,59
İşlt. Kull. Geç. Ücr.İşgüc.	2,31	5,97	1,42	6,42	8,15	12,16	6,38	0,94	19,41

*

Çizelge 7.2'de işletme arazilerinin tasarruf şekli ve parçalılık durumu verilmiştir. Çizelge incelendiğinde tüm yıllarda (1993-2006) çiftçilerin kendi arazilerini kendilerinin işlediklerini kiraya ve ortağa verilen arazinin çok fazla olmadığı görülür. Kiraya ve ortağa verilen arazi 1993 yılından (%11,55), 2004 yılına kadar (%1,66) azalmış, 2006 yılında (%0) ise hiç kiraya ve ortağa verilen arazi olmamıştır.

Çizelgede tarla arazilerinin kullanılış şekli verilmiştir. Çizelge incelendiğinde 1993-2004 yılları arasında arazilerin %80-97'sinin ekildiği görülmektedir. 2006 yılı verilerini bu verilerle kıyasladığımızda 2006 yılında da ekilen arazinin oranında (%92,77) bir değişim olmadığı görülür.

Tokat'ta işletme arazilerinin büyük bir bölümünü tarla arazileri oluşturmaktadır. Bunun yanında arazilerin bir kısmı da meyve ağaçları, bağ ve meyvesiz ağaçlardan oluşmaktadır. 1993-2004 yılları arasında işletme arazilerinin %85-100'ünü tarla arazileri oluştururken bu oran 2006 yılında da değişmemiş çiftçiler yine arazilerinin büyük bölümünü (%97,16) tarla arazisi olarak kullanmışlardır.

Çizelge 7.2. Yıllara Göre Tokat'ta İşletme Arazisinin Tasarruf Şekli (%), Parsel Sayısı ve Ortalama Parsel Alanı (da), Tarla Arazisinin Kullanılış Şeklinin Oransal Dağılımı, Arazi Nev'ilerinin İşletme Arazisi İçerisindeki Dağılımı (%)

		Yıllar								
		1993	1996	1998	1999	2000	2001	2002	2004	2006
Toplam Mülk Arazi		101,29	86,22	89,24	100,32	75,29	103,23	90,06	96,37	88,12
Mülk Arz. Kir.ve Ort.Verilen		11,55	-------	0,34	3,44	0,97	5,94	------	1,66	-------
Mülk Araziden Bizzat İşletilen		89,74	86,22	88,90	96,88	74,32	97,26	90,06	94,71	88,12
Kiraya Tutulan Arazi		9,32	8,17	3,87	3,12	21,92	1,26	6,46	5,29	2,18
Ortağa Tutulan Arazi		0,94	5,61	7,23	-------	3,76	1,45	3,48	-------	9,70
İşletme Arazisi		100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Parsel Sayısı (adet)		4,65	5,71	12,29	4,08	6,43	4,29	5,93	4,74	5,05
Ort. Parsel Alanı (da)		7,32	6,65	5,13	7,21	7,22	14,26	7,05	6,22	10,47
Ekilen		87,72	98,08	81,25	100,00	96,41	98,19	95,97	97,89	92,77
Nadas		12,28	1,92	18,75	------	3,59	1,81	4,03	2,11	7,23
Toplam		100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Tarla Arazisi	Sulu	47,54	83,21	13,96	77,48	71,66	28,82	70,26	26,90	42,81
	Kuru	47,96	12,68	86,04	19,24	24,47	76,86	15,68	68,31	54,35
	Toplam	95,50	95,89	100,00	96,72	96,13	100,00	85,94	95,21	97,16
Meyve ve Bağ Alanı		3,91	3,32	------	3,28	3,30	-------	13,41	4,51	2,84
Ağaçlık Arazi		0,59	0,79	-------	------	0,57	-------	0,65	0,28	------
Toplam İşletme Arazisi		100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

*

Çizelge 7.3'te aktifin sermaye grupları itibariyle dağılımı verilmiştir. 1993-2004 yılları arasındaki verilere göre aktif sermaye içinde toprak sermayesi önemli bir yer tutmaktadır. 1993-2004 yılları arasında toprak sermayesinin oranı %40-75 arasında değişmektedir. 2006 yılına gelindiğinde bu oranın (%66,64) değişmediği, yine toprak sermayesinin aktif sermaye içerisinde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

Çizelgede yıllara göre Tokat'ta işletme başına düşen pasif sermayenin oransal dağılımı da verilmiştir. 1993-2004 yılları arasında işletmelerin borç alma eğilimleri giderek azalmıştır. 2006 yılında da bu durumda bir değişme görülmemiştir. 1993 yılında pasif sermaye içerisinde borçların oranı %38,72 iken 2006 yılında %2,59'a düşmüştür. Borçlanma oranının giderek azalmasının sebebi küçük ölçekli olan bu tarım işletmelerinin borçlanmaktan yani risk almaktan korkmalarından kaynaklanmaktadır.

Öz sermayenin aktif toplamına oranlarına bakıldığında tüm yıllarda da öz sermayenin aktif sermayeye oranı birbirine yakındır. Öz sermayenin aktife oranı 1999 yılında %96,96; 2006 yılında ise %88'dir. Bu durum işletmelerin daha çok kendi imkanları ile faaliyet gösterdiklerini, kiraya ve ortağa tuttukları arazinin ve borçlanmanın az olduğunu gösterir.

Çizelge 7.3. Yıllara Göre Tokat'ta Aktifin Sermaye Gruplarına Göre Dağılımı, Tokat'ta İşletme Başına Düşen Pasif Sermayenin Oransal Dağılımı, İşletmelerin Öz Sermayesinin Aktif Toplamına Oranı (%)

		Yıllar								
		1993	1996	1998	1999	2000	2001	2002	2004	2006
Toprak Sermayesi		45,14	52,24	40,47	66,63	50,52	69,61	73,14	39,87	66,64
Arazi Islahı Varlığı		0,34	0,07	0,12	0,03	0,21	0,09	0,32	0,19	0,52
Bina Varlığı		20,32	22,03	22,56	10,85	27,74	15,76	9,13	28,28	10,93
Bitki Varlığı		2,09	6,28	5,51	2,72	1,08	0,96	0,87	3,42	2,63
Tarla Demirbaşı Varl.		0,65	1,08	2,71	1,04	0,31	0,60	1,27	0,46	0,83
Arazi Serm. Top.		68,54	81,70	71,37	81,27	79,36	87,02	84,73	72,22	81,55
Alet Makine Varlığı		11,13	11,39	12,71	9,73	14,31	7,61	8,84	10,77	10,11
Hayvan Varlığı		14,71	3,07	12,93	4,21	3,28	3,35	3,62	11,85	5,58
Malzeme Müh. Varl.		1,58	2,41	2,31	0,36	1,13	1,32	0,31	0,14	0,42
Para Mev.Alacak		4,04	1,42	0,68	4,43	1,92	0,70	2,50	5,02	2,34
İşletme Serm. Topl.		31,46	18,30	28,63	18,73	20,64	12,98	15,27	27,78	18,45
Aktif Toplamı		100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
YABANCI SERMAYE	Borçlar	38,72	1,14	2,64	1,13	2,02	4,88	2,97	0,87	2,59
	Kiraya ve Ort. Tut.Top.Kıym	10,73	7,12	3,25	1,91	1,02	0,25	6,81	0,11	9,41
	Yabancı Sermaye Top.	49,50	8,26	5,89	3,04	3,04	5,13	9,78	0,98	12,00
Öz Sermaye Toplamı		50,50	91,74	94,11	96,96	96,96	94,87	90,22	99,02	88,00
Pasif Sermaye Toplamı		100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Öz Sermayenin Aktife Oranı		97,62	91,74	94,11	96,96	96,96	98,34	90,22	99,00	88,02

*

Çizelge 7.4'te tarla ürünlerinin kullanılış şekilleri verilmiştir. İşletmeler her yılda elde ettikleri ürünlerin yarısından fazlasını satmaktadırlar. 2000 yılında elde ettikleri ürünün %95,46'sını satarken 2006 yılında %56,70'ini satmışlardır. Bu durum işletmelerin tümünün gelirlerini ürettikleri ürünü satarak elde ettiklerini göstermektedir.

Çizelge 7.4. Yıllara Göre Tokat'ta Tarla Ürünlerinin Kullanılış Şekli (%)

	Yıllar								
	1993	1996	1998	1999	2000	2001	2002	2004	2006
Ailede Tüketilen	11,88	7,16	13,00	2,32	1,68	4,40	3,07	4,57	4,39
İşçilere Verilen	0,75	0,38	0,15	------	0,17	0,00	0,05	------	0,17
İşletmede Kullanılan	16,63	7,93	18,79	4,67	1,63	6,20	------	------	-------
Ortakçı Payı	--------	1,77	6,93	------	------	7,40	1,84	-------	4,17
Hayvan Yemi	-------	-------	----	-------	------	------	1,79	19,58	32,03
Tohumluk Olarak Ayrılan	--------	1,29	7,06	0,58	1,06	3,90	0,85	2,97	2,54
Satılan	70,74	81,74	54,07	92,43	95,46	78,10	92,40	72,88	56,70
TOPLAM	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

*

Çizelge 7.5'de yıllara göre Tokat'ta brüt hasılanın aktif sermayeye oranı verilmiştir. 2006 yılı ile diğer yıllar arasında bir değişim olmamakla beraber, 200 yılında (%20,33) ve 2004 yılında (%27,84) en yüksek değerlerinde gerçekleşmiştir.

Çizelgede işletme masraflarının ve gerçek masrafların aktif sermayeye oranları da verilmiştir. İşletme masraflarının aktife oranı 1993-2004 yılları arasında %%8-18 arasında değişmektedir. 2006 yılında ise %10,67'dir. Yani 1993 yılından 2006 yılına kadar işletme masraflarının aktife oranında bir değişim olmamıştır.Aynı durum gerçek masraflar içinde geçerlidir.

Aynı çizelgede net hasılanın aktif sermayeye oranı verilmiştir. Net hasıla işletme analizlerinde, elde edilen başarının belirlenmesi bakımından işletmelerin karşılaştırılmasında kullanılan bir başarı ölçütüdür. Net hasılanın aktif sermayeye oranı tüm yıllarda kabul edilen normal faiz haddi olan %5'in altında gerçekleşmiştir. Sadece 2004 yılında %10,65 olarak gerçekleşmiştir. Buda işletmelerin sadece 2004 yılında rantabıl olarak çalıştıklarını göstermektedir.

Çizelge 7.5. Yıllara Göre Tokat'ta Brüt Hasıla, İşletme Masrafları, Gerçek Masraflar ve Net Hasılanın Aktif Sermayeye Oranı (%)

	Yıllar								
	1993	1996	1998	1999	2000	2001	2002	2004	2006
Brüt Hasıla	13,53	11,17	13,92	12,71	20,33	12,81	17,09	27,84	12,15
İşletme Masrafları	13,09	9,53	13,74	8,35	19,56	9,53	15,71	17,19	10,67
Gerçek Masraflar	9,31	6,83	10,72	4,75	12,26	6,07	10,35	13,10	5,94
Net Hasıla	0,43	1,65	0,03	4,36	0,77	3,23	1,38	10,65	1,48

*

Çizelge 7.6'da yıllara göre Tokat'ta toplam aile geliri unsurlarının oransal dağılımı ve kişi başına düşen aile geliri verilmiştir. Aile gelirini oluşturan unsurlar tarımsal gelir ve tarım dışı gelirlerdir. 1998 yılı hariç diğer yıllarda tarımsal gelir, tarım dışı gelirden daha fazladır. 2004 yılında tarımsal gelirin oranı %72,75 iken tarım dışı gelir %27,25'tir. Ancak 1998 yılında tarımsal gelir % 44,19 olarak gerçekleşirken tarım dışı gelir %55,81 olarak gerçekleşmiştir. Kişi başına düşen aile gelirlerine bakıldığında, kişi başına düşen en fazla aile geliri 3636,60 milyon TL ile 2002 yılında gerçekleşmiştir.

Çizelge 7.6. Yıllara Göre Tokat'ta Toplam Aile Geliri Unsurlarının Oransal Dağılımı (%) ve Kişi Başına Düşen Aile Geliri (milyon TL)

	Yıllar								
	1993	1996	1998	1999	2000	2001	2002	2004	2006
Tarımsal Gelir (A)	69,56	88,35	44,19	84,63	96,97	84,11	84,09	72,75	85,64
Tarım Dışında Çalışan Aile İşgücü Geliri	22,81	9,33	49,01	14,05	2,86	1,76	15,91	22,54	14,14
Kiraya Verilen Arazi Gelirleri	2,59	1,09	0,20	0,79	0,17	3,09	------	0,02	--------
Diğer Servet Gelirleri	5,04	1,23	6,60	0,53	-------	11,04	------	4,69	--------
Toplam Tarım Dışı Gelir (B)	30,44	11,65	55,81	15,37	3,03	15,89	15,91	27,25	14,14
Toplam Aile Geliri (A+B)	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Kişi Başına Düşen Aile Geliri	1370,30	1326,30	3190,10	3619,66	2905,36	1223,16	3635,60	2837,37	1484,38

*

* Bu bölümde oluşturulan tabloların kaynakçaları: Ağırbaş, N.,C., 1993; Akay, M., 1996; Esengün, K., Akay, M., 1998; Baydaroğlu, N., 1999; Göktolga, Z.G., 2000; Çiçek, F., 2001; Parlakay, O., 2004.

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

Tokat İli, Turhal İlçe'sinde 87 adet şeker pancarı yetiştiren işletmeden anket yolu ile toplanan verilerin değerlendirmesi sonucu elde edilen bilgiler kısaca şöyle özetlenebilir.

İncelenen işletmelerde ortalama arazi genişliği 52,86 ha'dır. Bunun %93,70'i tarla arazisi; %3,46'sı sebze arazisi; %2,10'u meyve arazisi; %0,74'ü ise bağ alanıdır. İşletme arazisinin %92,77'si işlenen arazi; %7,23'ü ise nadasa bırakılan arazidir. İşletme arazisinin %54,35'i kuru arazi, %39,35'i ise sulanabilir arazidir.

İncelenen işletmelerde ortalama aile nüfusu 5,87 kişidir. Bunun 2,85'i kadın; 3,02'i ise erkektir. İşletmede faal nüfus oranı %69,68'dir. İşletme arazisi büyüdükçe faal nüfus oranı da artmaktadır. İncelen işletmelerde işletmeler ortalamasında nüfusun büyük çoğunluğu (%74,71) ilkokul mezunudur. Okuma-yazma bilmeyenlerin oranı ise %3,53'tir. İşletmeler ortalamasında atıl işgücü %52,02'dir. İşletme arazisi arttıkça atıl işgücü oranı da azalmaktadır. Birinci grup işletmelerde % 53,12 iken üçüncü grup işletmelerde % 48,90'dır. İşletmelerde daha çok geçici ücretli işgücüne yer verilmiştir ancak daimi yabancı işgücü bulunduran işletmeye rastlanmamıştır.

İncelenen işletmeler ortalamasında aktif sermaye içerisinde %81,55 ile arazi sermayesi en büyük paya sahiptir. Bu durum incelenen işletmelerde arazi sermayesinin fazla olduğunu göstermektedir.

İşletme sermayesinin oransal olarak düşük kalması işletmelerin modern üretim tekniklerini ve modern girdileri kullanmada yetersiz kaldıklarını göstermektedir. Pasif sermaye içerisinde ise %88 ile öz sermaye en büyük orana sahiptir.

Yetiştirilen ürünlerden işletmeler ortalamasında en fazla alana sahip ürün buğday (%50,77) ve ikinci olarak da şeker pancarı (%18,56) dır. İncelenen işletmelerin ortalamasında, işletme başına en fazla üretilen ürün şeker pancarı (44861,50 kg) ve buğday (8180,97 kg) dır. Üretilen tarla ürünlerinin büyük çoğunluğu (%56,70) satılmaktadır.

İncelen işletmelerde çoğunlukla büyükbaş hayvan ve kümes hayvanları yetiştirilmektedir. Hayvanlardan elde edilen ürünlerin %57,93'ü ailede tüketilmekte; %41,80'i ise satılmaktadır.

İncelen işletmelerin ortalamasında en fazla brüt üretim değerine sahip olan ürün %25,13'lük bir oranla şeker pancarıdır. Şeker pancarını yonca (%24,88) ve buğday (%20,69) takip etmektedir. Dekara en fazla brüt üretim değerine sahip ürün ise yoncadır.

Hayvancılık üretim dalında ise işletme başına en fazla brüt üretim değerine sahip olan hayvansal üretim dalı, süt sığırcılığı (%82,87) dır. Bunları sırasıyla mandacılık ve tavukçuluk izlemektedir. Hayvan başına en fazla brüt üretim değerine sahip ürün ise mandacılıktır.

İşletmeler ortalamasında en fazla masrafı olan ürün şeker pancarı (%37,35) ve buğday (%36,43) dır.

İncelenen işletmelerin ortalamasında en fazla değişken masrafa sahip hayvansal üretim dalları sırasıyla; süt sığırcılığı (%88,33), mandacılık (8,41%) ve tavukçuluk (%3,26) tur. Hayvan başına düşen en fazla değişken masrafa sahip üretim dalı ise mandacılıktır.

İşletme başına en fazla brüt marja sahip bitkisel üretim dalları yonca (2735,38 milyon TL); şeker pancarı (1556,78 milyon TL) ve buğday (1092,60 milyon TL) dır. Meyveler içerisinde ise en fazla brüt marja sahip olan ürünler elma (351,88 milyon TL) ve bağ (87,9 milyon TL) dır.

Hayvan başına düşen en fazla brüt marja sahip üretim dalı süt sığırcılığıdır. Süt sığırcılığından sonra ise mandacılık ve tavukçuluk gelmektedir.

İncelenen işletmelerde üretim dalları teker teker değerlendirilmesinin yanı sıra işletme bir bütün olarak da incelenmiştir. İncelenen işletmelerin ortalamasında brüt hasılanın %39,27'sini bitkisel ürünler satış tutarı; %21,41'unu işletmede kullanılan ürünler değeri; %16,57'sını hayvansal ürünler ve hayvan satış tutarı; %11,59'ini ailede tüketilen çiftlik ürünleri değeri oluşturmaktadır.

İncelenen işletmelerin ortalamasında işletme masrafları içerisinde en fazla paya sahip işletme masrafı; işçilik masrafları (%57,69) dır. İşçilik masraflarını, materyal masrafları (%18,14); amortismanlar (%12,65) ve diğer cari masraflar (%9,58) oluşturmaktadır.

İşletme masrafları ve gerçek masraflar işletme büyüklüğüne bağlı olarak giderek artmaktadır.

Brüt hasıladan, işletme masraflarının çıkarılmasıyla elde edilen net hasıla işletmeler ortalamasında 1781,39 milyon TL dir. Bunun aktif sermayeye oranı %1,48'dir.

İşletmecinin tarımsal faaliyetinden elde ettiği kazanç olarak tanımlanan tarımsal gelir, işletme arazisi büyüdükçe artmaktadır. İşletmeler ortalamasında 7468,37 milyon TL'dir. Tarımsal gelirin öz sermayeye oranı işletmeler ortalamasında %7,07'dir. Tarımsal gelir tüm işletme gruplarında da yeterli bulunmamıştır.

Çalışmanın ana materyalini oluşturan şeker pancarının tam maliyet analizinde toplam değişken masraf masraflar içerisinde en fazla orana sahip masraf unsuru %44,11 ile hasat masrafıdır. Hasat masrafını bakım masrafı (%21,49) ve gübreleme masrafı (%11,75) takip etmektedir. Ürünün net karı işletme büyüklüğüne bağlı olarak artmaktadır. Birinci grupta 40,41 milyon TL olan net kar üçüncü grupta 164,22 milyon TL'ye çıkmıştır. İşletmeler ortalamasında ise 113,79 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Oransal kar da net kar gibi işletme büyüklüğüne bağlı olarak artmaktadır. Oransal karı en fazla olan grup üçüncü grup (2,09) tur.

Elde edilen sonuçlardan işletme arazilerinin büyük bölümünün kurak olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sorunun çözülerek bu arazilerinde bu alanlarında sulanabilir duruma getirilmesi gerekmektedir.

İncelenen işletmelerde aktif sermayenin büyük kısmını arazi sermayesi oluşturmaktadır. Alet- makine sermayesi ve hayvan sermayesi oldukça düşük orandadır. Bu işletmelerin modern üretim tekniklerini ve modern girdileri kullanmada yetersiz kaldıklarını göstermektedir. İşletmelere modern alet-makineler tanıtılarak kullanımı sağlanmalı ve hayvancılık teşvik edilmelidir.

İşletmelerde atıl işgücüne de rastlanmıştır. Bölgedeki nüfus daha çok şeker pancarı üretim döneminde fabrikada mevsimlik işçi olarak çalışmaktadır. Kampanya dönemi bittikten sonra bu işgücünün kullanılması için ara ürün yetiştiriciliğinin de anlatılıp yaygınlaştırılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

ANONİM, 2003 a. **"**Şeker Pancarı Üreticilerinin Sorunları Ve Beklentileri" www.pankobirlik.com.tr

ANONİM, 2003 b. **"**Cumhuriyetin 80. Yılında Türk Şeker Sanayi". Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayınları No:221, Ekim 2003, Ankara.

ANONİM, 2006 a. İstatistik Bilgileri, www.turkseker.gov.tr

ANONİM, 2006 b. **"**Pancar Tarımının Ülke Ekonomisine Dolaylı Katkıları" www.turkseker.gov.tr

ANONİM, 2006 c. Turhal Tarım İlçe Müdürlüğü Kayıtları, Turhal.

AÇIL, F., 1956. "Samsun İli Tütün İşletmelerinde Rantabilite" Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 105 s.44, Ankara.

AÇIL, F., KÖYLÜ, K., 1971. Zirai Ekonomi Ve İşletmecilik Dersleri, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 465 s.360, Ankara.

AÇIL, F., DEMİRCİ, R., 1984. Tarım Ekonomisi Dersleri, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 880 Ders Kitabı: 245 s.257, Ankara.

AĞIRBAŞ, N.C., 1993. Tokat İli Erbaa İlçesi Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi Ve Optimal İşletme Organizasyonlarının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma, Gaziosman Paşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı , Tokat.

AKAY, M., 1996. "Tokat İli Niksar Ovası Tarım işletmelerinin Yapısal Analizi, İşletme Sonuçlarını Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi Ve Doğrusal Programlama Yöntemiyle Planlanması Üzerine Bir Araştırma", Gazi Osman Paşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Tokat.

AKÇAY, Y., AKAY, M., 1999. Tokat-Erbaa Ovası Tarım İşletmelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı Ve Faaliyet Sonuçları, Gaziosman Paşa üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:35 Araştırma Serisi No:12, Tokat.

ARDA, Ü., 2000. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Sanayi Bitkileri Alt Komisyonu Raporu, Şeker Pancarı, T.Ş.F.A.Ş. Ocak 2000, Ankara.

ARAS, A., 1954. "Kars Süt Mamuleciliği İşletmelerinin Ekonomik Yapısı", Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 58, Çalışmalar:30, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara.

ARAS, A., ÇAKIR, C., 1975. "Gediz Sulama Projesi Kapsamına Giren Tarım İşletmelerinin Ekonomik Etüdü", Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 211, Ankara.

ARAS, A., 1988. Tarım Muhasebesi, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 486, İzmir.

ARIOĞLU, H.H., 1997. Nişasta Ve Şeker Bitkileri, Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 188, Ders Kitabı Yayın No:57, Adana.

BAYDAROĞLU, N., 1999. Tokat İli Erbaa Ovası Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi Ve Planlaması, Gaziosman Paşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı , Tokat.

BÜLBÜL, M., 1979. "Bafra İlçesi Tarım İşletmelerinin Ekonomik Yapısı, Yatırım Ve Cari Harcamaların Dağılımı Ve Bunların Gelir Üzerine Etkisi", Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları:710, Bilimsel Araştırma Ve İncelemeler: 416, Ankara.

ÇİÇEK, A., ERKAN, O., 1996. Tarım Ekonomisinde Araştırma Ve Örnekleme Yöntemleri, Gaziosman Paşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:12, Ders Notları Serisi No:6, Tokat.

ÇİÇEK, A., AKÇAY, Y., SAYILI, M., 1999. Tokat İli Erbaa Ovası'nda Bazı Önemli Sebzelerde Fiziki Üretim Girdileri, Maliyetleri Ve Karlılıkları Üzerine Bir Araştırma, Gaziosman Paşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:34, Araştırma Serisi No:11, Tokat.

ER, C., 2001. "Şeker Kanunu Ve Getirdikleri", Ekin Dergisi, Sayı:16 Nisan-Haziran 2001, Ankara.

ERKUŞ, A., DEMİRCİ, R., 1985. Tarımsal İşletmecilik Ve Planlama, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayın No:994, Ders Kitabı No:269, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

ERKUŞ, A. ve ARK., 1995. Tarım Ekonomisi, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma, Geliştirme Vakfı Yayınları No:5 ISBN 975-7185-01-9, Bizim Büro Basımevi, Ankara.

ERSUN ve ARK., 1997. "Türkiye'de Şeker Ve Şeker Üretiminde Mevcut Durum, Sorunlar Ve Çözüm Önerileri", İstanbul Ticaret Odası Yayını, No:201, Ankara.

ESENGÜN, K., 1990. "Tokat İlinde Meyve Yetiştiriciliği Yapan İşletmelerin Ekonomik Durumu Ve İşletme Sonuçlarını Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

ESENGÜN, K., AKAY, M., 1998. “Tokat İli Artova Bölgesi Tarım İşletmelerinin Yapısal Analizi Ve Faaliyet Sonuçları”, Gaziosman Paşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:24, Araştırma Serisi No:4, Tokat.

ÇİÇEK, F., 2001. Tokat İli Pazar İlçesinde Mevcut Tarımsal Yapının Tokat İlinin Diğer Bölgeleri İle Karşılaştırılması, Gaziosman Paşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı , Tokat.

GÖKTOLGA, Z.G., 2000, "Tokat İli Erbaa İlçesinde Şekerpancarı Yetiştiren İşletmelerin Ekonomik Analizi", Gaziosman Paşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı , Tokat.

GÜNAYDIN, G., 2001. “Türkiye Şeker Sektörü Analizi, Yapı, Sorun, Çözüm Önerileri” TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Mayıs 2001, Ankara.

HOPKİNS, J.A., HEADY, E.O., 1955. Farm Record and Accounting, Towa State Col., Press, Fourth ed., p.164-170, Ames.

İNAN, İ.H., 2001. Tarım Ekonomisi Ve İşletmeciliği, (Genişletilmiş Ve Yenilenmiş 5.Baskı), Trakya Üniversitesi Tekirdağ Ziraat Fakültesi, ISBN 975-9328-1-0-0 Değirmenaltı-Tekirdağ.

KARAGÖLGE, C. ve ARK., 1995. Tarım Ekonomisi (Temel İlkeler), Atatürk Üniversitesi Yayınları No:801, Ziraat Fakültesi Yayınları No:324, Ders Kitapları Serisi No:73, Erzurum.

KIYMAZ, T., 2002. “Şeker Politikalarında Yeni Yönelimler Ve Türkiye’nin Konumu”, İktisadi Sektörler Ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Yayın No:DPT:2652, Ocak 2002, Ankara.

KIZILASLAN, H.; GÜRLER, A.Z., 2000. Tarıma Dayalı Ve Tarıma Bağlı Sanayi İşletmeleri Yönetim Sürecinde Kuruluşları Ve Organizasyonları, Gaziosman Paşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:47, Kitaplar Serisi No:18, Tokat.

KOÇ, H., 1998. Şeker Pancarı, Gaziosman Paşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları Ders Notu, Yayın No:14, Tokat.

ÖZFATURA, B., 2004. "Ülke Şeker Sanayi Tehlikede", Pankobirlik Dergisi, Sayı:81, Ocak-Nisan 2004

PARLAKAY, O., 2004. Tokat İli Merkez İlçede Arıcılık Faaliyetlerinin Ekonomik Analizi Ve İşletmecilik Sorunları, Gaziosman Paşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı , Tokat.

TALİM, M., 1974. "Tarımsal Gelir Hesabında Bazı Teknik Ve Metodolojik Esaslar Ve Sorunları", Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi Seri: A, Cilt: 11, Sayı:2, S. 347-367, İzmir.

TALİM, M., 1983. Tarım Ekonomisi Ders Notları, 2. Basım, Teksir No: 26-11, S. 26, Bornova, İzmir.

UZUNÖZ, M., 2002. "Gelişmişlik Açısından Farklı İki Yöredeki Tarım İşletmelerinin Toplumsal Ve Tarımsal Yapısının Üretim Sistemleri Ve Tarımsal Gelire Etkisi Üzerine Bir Araştırma (Tokat İli Kazova Ve Artova Bölgesi Örneği)", Gaziosman Paşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı, Tokat.

İnternet Kaynakları:

www.turkseker.gov.tr